

Anmeldelser

Emma Bentz: *I stadens skugga. Den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält.* Lund Studies in Historical Archaeology 8. Lund 2008. ISBN 978-91-89578-21-X. 309 sider. Bogladeprijs: SEK 150.

»I stadens skugga. Den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält« er titlen på Emma Bentz' doktorafhandling i arkæologi på Lunds Universitet. Det er afhandlingens formål at belyse to aspekter: dels etableringen af den middelalderlige landbebyggelse som arkæologisk forskningsfelt fra 1930'erne til i dag, dels generelt at belyse hvorledes et forskningsfelt etableres og vedligeholdes i den humanistiske videnskab. Motivationen for at skrive om studiet af »de grå masser« har været forundring over den manglende akademiske interesse for området på bekostning af mere spektakulære samfundsgruppers manifesterede borge, kirker og klostre. Som det påpeges, er det en stemning, som er ved at vende i takt med store anlægsprojekter i det åbne land og nye teoretiske syn på fortolkningen af middelalderens samfund. Og som det så rigtigt argumenteres, så er det netop nu, vi skal kigge tilbage og undersøge forskningsfeltets grundlag for at kunne forstå og ændre nutidens – og fremtidens – praksis. Gennem læsningen af denne bog lader man sig let inspirere til at følge den opfordring.

I afhandlingens første del (kap. 2 og 3) diskuteres forskningshistorie, både teoretisk og mere konkret i relation til feltet – og for en arkæolog i et genkendeligt perspektiv. Først diskuteres disciplinerende funktioner og strategier, og den magt som ligger forbundet hermed. Vi kommer rundt om feltets aktører: mandlige emeriti,

unge kvindelige forskere, eksterne og interne faghistorikere. Der redegøres desuden for en problematiserende arkæologihistories betydning og samfundsrelevans og for historieskrivningens relativt begrænsede rolle inden for særligt middelalderarkæologien. Bentz er historisk arkæolog, og det fremgår i den naturlige brug af fagets egen kildekritiske metode i tilgangen til det diverse kildemateriale fuldstændighed, tolkning og mulighed for rekonstruktion af det fortidige – om det bare ligger et par generationer tilbage. Det perspektiv giver afhandlingen en interessant drejning. Valget også at inddrage nutidens faghistorie gør det desuden muligt ikke blot at være tilbageskuende, men også fremadrettet.

Afhandlingens teoretiske udgangspunkt belyses gennem en interessant udredning af forskningsfeltets akademiske rammer som institutioner, discipliner og felter, herunder hvorledes disse rammer bekræftes som sociokulturelle konstruktioner og gennem tiden forandres og forhandles. Alle discipliner er resultatet af en institutionaliseringsproces, mens feltet, som kan ligge inden for én eller flere discipliner, til forskel herfra ikke udgør et selvstændigt universitetsfag. Landsbyarkæologien defineres som et tværfagligt felt, og i afhandlingen fremhæves værdien af at studere landsbyarkæologien i netop et grænseafsøgende perspektiv. Det er derfor bemærkelsesværdigt, at afhandlingen omhyggeligt definerer videnskabshistoriens terminologi og rammer, mens relationerne mellem forhistorisk arkæologi og middelalderarkæologi og imellem middelalderarkæologiens øvrige felter forbigås. Det kunne i forbindelse hermed også være interessant

at vide, hvor mange felter Bentz ville identificere inden for middelalderarkæologien som disciplin.

Idet landsbyarkæologien ikke er naturgivent som forskningsfelt, er det et af afhandlingens væsentligste mål at identificere de faktorer, som har bidraget til eller været hæmmende for dets fremvækst, etablering og forandring gennem tid. Det er afhandlingens påstand, at det kan gøres gennem tekniske, indendenskabelige og ideologiske forudsætninger. Arkæologiske udgravninger betragtes som en arena, hvor eksisterende tanker omsættes til handling. Den praktiske udførelse af en udgravning bidrager derfor til såvel at definere som at reproducere forskningsfeltet. Hensigten med studiet af de *tekniske forudsætninger* er således at identificere og diskutere metoder og undersøge, hvorledes disse er relateret til de spørgsmål, som man har ønsket at besvare gennem udgravninger gennem tiden. Desuden vurderes aktørers og institutioners engagement og betydning, og hvorledes de har håndteret de forskellige udgravningsobjekter. I studiet af de *indendenskabelige forudsætninger* undersøges hvilke fag og aktører, som har arbejdet med den middelalderlige landsbys arkæologiske levn, og på hvilken baggrund det er sket. Og det undersøges hvilke variable, der har været fremmende for etablering og udvikling af forskningsfeltet, eksempelvis særlige netværk, konferencer og tidsskrifter, og hvilke variable der kan have virket begrænsende. Med de *ideologiske forudsætninger* rettes fokus mod vekselvirkningen mellem arkæologi og samfund, her især i form af den antikvariske lovgivning og arkæologernes påvirkning af denne, samfundets forestillinger om landsbyen og relationer mellem arkæologi og politik. Udgravningsteknik synes at være en problematisk valgt forudsætning. Valget af teknik er jo afhængig af objektets bevaringstilstand. Undergrundsflader og tykke kulturlag kræver forskellige teknikker. Et felt kan derfor benytte sig af flere teknikker.

Forskellige felter inden for samme disciplin kan have samme udgravningspraksis. Og endelig kan felter fra forskellige discipliner have fælles teknikker, som det ses eksempelvis mellem forhistorisk arkæologi og middelalderarkæologi. Så hvilke teknikker kunne forventes at konstituere den middelalderlige landbebyggelse som felt? Når det afslutningsvis konkluderes, at de samme motiver til at arbejde med feltet ikke fører nogen fælles metode med sig, kan det måske tolkes således, at valget af forudsætning ikke er vellykket? Det diskuteres ikke. Desuden kan det undre, at der fokuseres så ensidigt på udgravningstekniske aspekter, mens det, som er en væsentlig del af middelalderarkæologiens særlige metode, forbigås, nemlig brugen af skriftlige kilder og historiske kort.

Afhandlingens empiriske grundlag for at belyse fagfeltets udvikling er fire nedlagte landsbyer: Hohenrode i Sachsen-Anhalt, udgravet af Paul Grimm 1935-37, Store Valby på Sjælland, udgravet af Axel Steensberg 1945-1953, Wharram Percy i Yorkshire, udgravet af Maurice Beresford og John Hurst 1952-90 og endelig Fosie landsby i Skåne, udgravet af flere i perioden 1969-2005 (kap. 4-7). Analysen af nærstudiernes kildemateriale udføres sikkert og spændende, og der gøres mange interessante iagttagelser. Materialet udgøres af publicerede kilder og arkivmateriale, dvs. monografier og artikler om lokaliteterne, videnskabelige som populære, anmeldelser og dødsannoncer, udgravningsdokumentation og korrespondance. Hermed søger afhandlingen »at studere videnskab i sin vorden, ikke i dens færdige form, for på den vis at undgå at reproducere de etablerede forestillinger, som tenderer til at leve deres eget liv i en disciplin – overleveret fra generation til generation – uden at nogen går tilbage og undersøger belægget herfor« (s. 24, oversat). Det dekonstruerende perspektiv er en væsentlig styrke ved afhandlingen. Lokaliteterne er centrale for feltets udvikling, nogle blot i deres hjem-

land, andre også internationalt. Men idet den ene lokalitet afløser den anden, både i tid og sted, kan man diskutere, om empirien dermed mister sammenhængskraft. En udgravning som Wharram Percys kunne med en projektperiode over flere generationer af arkæologer, og hermed skiftende teoretiske og metodiske perspektiver, have været en søjle gennem afhandlingen, men det fravælges ved at lægge vægten på projektets opstart. Herefter (kap. 8) sættes de sidste 15 års forskningsområder og tendenser gennem svensk arkæologi i fokus.

Afhandlingens syntese (kap. 9) opstiller som metafor og model et edderkoppespind bestående af knudepunkter, løsere og tættere strenge til karakteristisk af feltets heterogene karakter på nationalt og internationalt niveau. En stram konklusion systematisk besvarende de indledende overvejelsers spørgsmål fås derfor ikke, men som konsekvens heraf en opsummerende ekskursion ud af spindets mange veje.

Det har været hensigten at skrive en problematiserende arkæologihistorie, at nuancere det selvfølgelig, og at behandle primært kildemateriale, så faghistorien ikke blot bliver gentagelser af myter, men udtryk for fornyet tolkning. Det er lykkedes. Diskussionen af den videnskabssteoretiske dynamik omkring feltet adskiller den desuden klart fra andre mere traditionelle faghistorier. Samtidig er afhandlingen velformuleret og reflekterende. Den er inspirerende og giver anledning til eftertanke, for arkæologer konkret og humanister generelt, hvilket også er den moderne og kritiske forskningshistories ambition.

Mette Svart Kristiansen
Institut for Antropologi,
Arkæologi og Lingvistik
Aarhus Universitet

Line Bjerg: *Romerske Denarfund fra Jyske Jernalderboplader – En Arkæologisk Kulegravning.* København 2007. 144 sider. ISBN 978-87-7934-021-3. Bogladepris: DKK 198.

Historisk set har mønter været noget for numismatikere, hvor for eksempel prægningstidspunkter og sammensætninger har været væsentlige frem for konteksten, i hvilken mønterne blev fundet. I de senere år er mønterne dog også blevet betragtet som en del af det arkæologiske fundmateriale. Det er i slipstrømmen af denne udvikling, at Line Bjerg lægger sig med sin bog »Romerske Denarfund fra Jyske Jernalderboplader – En Arkæologisk Kulegravning«. Denne bog er et resultat af et speciale ved Klassisk Arkæologi ved Aarhus Universitet.

Bogen er inddelt i 13 kapitler, som falder i tre dele. Kapitel 1-3, som omhandler indledning, forskningshistorie og metode, udgør den første del. Anden del, kapitel 4-8, består af en gennemgang af de fire udvalgte eksempler. Tredje del er kapitlerne 9-13, som består af diskussioner og Line Bjergs konklusion. De tre dele er vægтет nogenlunde ligeligt, dog er første del lidt kortere.

Foruden kapitel 14, som er et resume på engelsk, og en bibliografi, er bogen udstyret med så vel ordliste, som sted- og personregister.

I indledningen gør forfatteren klart, hvad formålet med bogen er. Line Bjerg koncentrerer sig »om de romerske fundmønter fra jyske boplader, da de er en kilde til viden om jyske økonomiske forhold i jernalderen«. Gennem en analyse af mønternes fundkontekst søger Line Bjerg at komme nærmere en viden om, hvordan de romerske mønter blev brugt i jernalderens samfund. Som udgangspunkt ser hun sølvmønternes tilstedeværelse som en mulighed for de lokale til at købe romerske luksusgenstande eller større varekvanta.

Væsentligt var det også, at mønterne havde en ensartet metalværdi.

Af hensyn til sammenligneligheden af fundene er undersøgelsesområdet afgrænset til Jylland nord for grænsen, da brugen af detektorer i Danmark adskiller sig væsentligt fra Tyskland. Hovedvægten ligger på de fire bedst arkæologisk dokumenterede fundpladser: Ginderup, Dankirke, Kathrinelund og Malle Langhøj Syd. Derudover er andre møntfund fra Jylland undersøgt for at udskille potentielle bopladsfund.

I det følgende kapitel giver Line Bjerg en god gennemgang af forskningshistorien fra de tidligste undersøgelser af romerske mønter i Danmark i begyndelsen af det 18. århundrede til skiftet fra en numismatisk til en arkæologisk tilgang i 1980'erne. Man får her et overskueligt indblik i studiet af denne fundgruppe. Det fremgår, at de tidlige undersøgelser lægger stor vægt på mønternes prægningstidspunkter. I 1989 opdelte arkæologen Svend Nielsen mønterne i fundgrupper så som løsfund eller gravfund. Især Lotte Hedeagers teorier om fjernhandlen og nødvendigheden af at have romerske mønter for at erhverve romerske luksusgenstande prægede datidens arkæologer. Også forfatterens eget syn på mønterne synes at være præget af disse teorier, hvilket også fremgår af indledningen. Senest har arkæologen Helle Horsnæs fra Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling opstillet mønterne i fem fundomstændighedsgrupper, hvori mønterne opdeles alt efter, hvor og hvordan de er fundet. Hermed tager Line Bjerg hul på metodekapitlet, idet hun tager sit afsæt netop i denne tilgang. Line Bjerg undersøger i alt 156 denarer, idet hun udelader 276 denarer fra mosekontekster. Ved hjælp af de fem fundomstændighedsgrupper har Line Bjerg udvalgt de fire ovennævnte hovedfund.

Anden del af bogen udgøres af en gennemgang af disse fund. For hvert fundsted gennemgås fund- og forskningshistorien. Ginderup- og Dankirkefundene er klart

de mest interessante fund. Kathrinelund- og Malle Langhøj Syd-fundene udgøres af henholdsvis syv og to denarer, og dertil kommer, at der er nogen usikkerhed om blandt andet tilhørsforhold og dateringer.

Ginderupfundet, som består af mindst 31 denarer og en *aureus*, er mere kompliceret, dels på grund af flere udgravningskampagner, dels fordi hus III, hvor mønterne blev fundet, i starten var blevet dateret netop ved hjælp af disse. Bopladsen og fundomstændighederne præsenteres tydeligt, og via sit opsøgende arbejde i Nationalmuseets arkiver får Line Bjerg lokaliseret dateringer af keramikken, som kombineres med en analyse af konstruktionen af hus III. Hendes undersøgelse leder endvidere frem til opsporingen af to efterslæt, hvoraf et nu er forsvundet.

Af de fire fundlokaliteter er Dankirke den mest komplicerede lokalitet. Mens det ene af de to udgravningsfelter, Dankirke Øst med ni denarer, er nogenlunde ligetil, er Dankirke Vest med 28 denarer og en antoninian en noget rodet affære. De kan ifølge Line Bjerg opdeles i to nedlæggelser. Mønternes placering beskrives her i forhold til forskellige huse og i forhold til lag og grøfter. Ud fra den usikkerhed, som hersker angående mønternes præcise placering, kun en denar er fundet *in situ*, argumenterer forfatteren for en tilknytning til hus V og Vb for seks mønter, mens 19 andre mønter tilknyttes en stor koncentration, muligvis oprindeligt opbevaret i en stofpose. Denne udredning kan være svær at holde rede på, og det havde været ønskværdigt, om forfatteren havde lavet en opsummering på et par linjer til sidst. Endvidere savner man et mere detaljeret kort over hus V-Vb og området syd for, samt de bogstavnummererede områder, som nævnes. Forfatterens tolkning af mønternes placering og tilhørsforhold viser sig også at være et forsøg på en tilbagevisning af en tidligere tolkning af A. Kromann, som hævdede, at der kun var én koncentration, og at resten var enkeltfund. Forfatteren

konkluderer således, at A. Kromann ikke har ret. Set i lyset af de usikkerhedsmargener, som er til stede, er denne konklusion måske lovlig hård, om end Line Bjerg fint sandsynliggør sin egen tolkning. Her havde en gennemgang af A. Kromanns argumenter kunnet hjælpe læseren til at få et overblik over problematikken. Ligesom det er tilfældet med Kathrinelund-mønterne, er her en lille usikkerhed angående dateringen af den store denarkoncentration, som H. Jarl Hansen placerer i yngre romersk jernalder med forbehold for en senere datering. Denne datering foretrækkes af Line Bjerg, da den dermed stemmer overens med det øvrige fundmateriale fra hus Vb, som skal dateres til ældre germansk jernalder. Men hvis der er tale om en nedgravet pung på en boplads med lang kontinuitet, i hvert fald fra 1. halvdel af 2. århundrede e.Kr. til 5. århundrede e.Kr., ville en datering i yngre romersk jernalder vel også være mulig?

Sidste del af bogen består af fem enkeltstående diskussioner samt Line Bjergs konklusion. De første tre diskussioner, kapitlerne 8 til 10, omhandler problemer, som specifikt vedrører enkelte dele af materialet. Første emne, som behandles, er Ginderupfundet, som ud fra en sammenligning med møntfund fra Pompeji og Kastel Rheingönheim må være akkumuleret under de flaviske kejsere. Dernæst kommer en kontekstbaseret tilbagevisning af den numismatiske opfattelse, at tidligt prægede mønter også skulle være de første, som kom i jorden i Jylland. Slutteligt diskuteres Dankirkefundet som regional redistributionscenter i yngre romersk og tidlig germansk jernalder.

Kapitel 11, med kapitel 12 som en slags appendiks, omhandler potentielle bopladsfund i Jylland. Her fremgår det, at mønterne fortrinsvist findes ved større vandløb og ikke mindst at »...fund af romerske denarer i Jylland er tæt knyttet til lokaliteter med andre jernalderanlæg eller jernalderaktiviteter...«. Der er potentielle tegn på

bopladsaktivitet på i alt 18 fundsteder, som ifølge tabel 12 må være inklusive de fire hovedfund, skønt Line Bjerg i konklusionen synes at lægge dem til. I kapitlet er yderligere beskrevet, hvilke fundsteder der hører til hvilke af de fem fundomstændighedsgrupper. Fokus er her på de 18 potentielle bopladslokaliteter, og ud fra tabel 12 kan man regne sig frem til, at disse pladser repræsenterer 118 mønter, og heraf er 81 mønter fra de fire hovedfund. Men ud fra kortet fig. 23, som viser samtlige fundsteder, fremgår det, at der er 48 lokaliteter. Når bopladslokaliteter og mosefund er trukket fra, er der altså 38 mønter fra 27 lokaliteter, som forfatteren desværre ikke forklarer læseren betydningen af. I det hele taget virker det mere logisk, hvis i hvert fald anden del af kapitlet var kommet allerede ved metodegennemgangen, da den repræsenterer forlægget for hele bopladsanalysen. Kapitel 12, som omhandler to nordtyske handelspladser med fund af mønter, understreger den sammenhæng mellem bopladser og mønter, som forfatteren også ser afspejlet i det jyske materiale.

Det er tydeligt hele vejen gennem bogen, at Line Bjerg i de jyske denarfund ser et materiale, som fortrinsvis må være forbundet med handlen især med prestigevarer fra Romerriget, selv om både råvarebrug og skatteakkumulation nævnes som muligheder. Det er dog i høj grad et spørgsmål, om hvorvidt anskaffelsen af de romerske luksusvarer skal ses i forbindelse med regulær handel, da fundspektret af disse netop modsiger, at de skulle være kommet hertil på den måde. Hvor romerske varer er fraværende, ser Line Bjerg mønterne som tegn på handelsknodepunkter, hvor omfanget har været af en sådan karakter, at man har kunnet benytte denarerne i transaktionerne. Denne fundsituation står i kontrast til resten af Danmark, hvor mønter i høj grad ses som en del i en elitekultur. Line Bjerg ser dette som et tegn på, at mønterne nåede længere ud i samfundet i Jylland, måske i mangel

på andre luksusgenstande. Et indicium, som støtter hendes konklusion, er, at mønterne i Jylland ikke er gennemborede til brug som smykker, hvilket ofte ses på øerne. Men hele Line Bjergs tilgang til materialet er præget af, at brugen af mønter alene ses i forbindelse med handel, sådan som det allerede er formuleret af Lotte Hedegaer i slutningen af 1970'erne. Desværre har Line Bjerg ikke fundet plads til at udforske alternative muligheder. Et enkelt sted nævner forfatteren, at det kan diskuteres, om tributbetaling er årsag til cirkulationen, men det vælger hun ikke at gøre. Heller ikke spørgsmålet om mulige offernedlæggelser nævnes, skønt det kunne være højest relevant, da ofringer ved vådområder så vel som på boplads er ganske almindeligt i denne periode. Derfor bliver bogen et partsindlæg i den arkæologiske diskurs, snarere end en gennemgribende analyse af mønternes mulige funktion i jernalderens Jylland. Ud fra bogens titel forledes man dog heller ikke til at tro andet, men derfor bør den også ses i lyset af andre løsningsmodeller.

Bogens opbygning reflekterer et speciale, og Line Bjerg kunne med fordel have omskrevet et par af kapitlerne, således at nogle af diskussionerne kom i forlængelse af beskrivelsen af de relevante fundsteder, ligesom en komplet fundliste over de jyske denarfund havde været en velkommen tilføjelse. Bogen er skrevet i et sprog, som ikke vil afskrække den almindeligt interesserede, som ønsker at få et indblik i, hvad romerske mønter er for en størrelse. Dertil giver Line Bjergs kulegravning af Gindrup og Dankirke interessant ny viden om to vigtige jernalderlokaliteter. Ydermere har survey'et over forbindelsen mellem de romerske mønter og potentielle boplads-kontekster tydeligt vist, at en udvidet undersøgelse af samtlige denarfund i Jylland kan vise sig højest interessant. Til slut en måske lidt pedantisk rettelse, men jernalderen i Danmark starter 500 år f.Kr. med førromersk eller keltisk jernalder og *ikke*

med ældre romersk jernalder omkring Kristi fødsel.

Thomas Grane
SAXO-Instituttet
Københavns Universitet

Helen Clarke & Kristina Lamm (red.):
Excavations at Helgö XVII. Workshop – Part III. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm. ISBN 978-91-7402-370-1. Pris: SEK 340.

En af de ting der har medvirket til, at bopladsområdet på Helgö gennem årene har tiltrukket sig så meget opmærksomhed er, at det både var det første af sin type i Skandinavien, og at den kom til at stå næsten alene gennem en relativt lang periode (udgravningerne sluttede i 1978). Helgö har det mest omfattende materiale, der repræsenterer folkevandringstidig metalhåndværk i Sverige.

Det nyeste bind i serien af Helgö-publikationer samler op på og supplerer iagttagelser og analyser, der er fremlagt i tidligere bind i samme serie. Fælles for artiklerne i bind XVII er, at langt de fleste beskæftiger sig med materiale fra Helgös primære værkstedsområde (bygningsgruppe 3).

I en kort indledende artikel redegør Laila Kitzler Åhfeldt for nye opmålinger af de centrale dele af bosættelsesområdet, hvor man får et klart indtryk af den indbyrdes placering af bygningsgrupper og gravpladser i det kuperede terræn (fig. 1). Især lægger man nu tydeligt mærke til den markante placering af bygningsgrupperne 1-3, der »trykker sig« ved foden af de bagvedliggende skrånninger.

Kristina Lamm behandler metalfundene fra bygningsgruppe 3 (jern undtaget). Hendes oversigt er ledsaget af et appendix (bag i bogen), der er nyttigt, både hvis man leder efter den primære fremlæggelse af de enkelte genstandstyper eller leder efter bestemte stykker.

Både guldfundene, der vægtmæssigt udgør den største mængde guld fra hele bosættelsesområdet, og gruppen af hvidmetalfund betragtes som råmateriale til videre forarbejdning.

Hovedparten af de forskellige kobberlegeringer betegnes som »skrot« (scrap). Det er interessant at få bekræftet, at en kategori af sammenfoldede stykker af oprindelig hamrede »bronzekar« består af næsten rent kobber. Materialet indeholdt også enkelte »hele« genstande, hvoriblandt ses både nylavede og fejlstøbte eksemplarer.

Kristina Lamm påpeger, bl.a. med henvisning til undersøgelser på Runder Berg, at metalskrot generelt forekommer relativt sparsomt på førvikingetidige bopladser. For dem af os der beskæftiger os med metalrige bopladser med kulturlag, er det en påmindelse om løbende at checke, i hvilket omfang det også gælder sydiskandinaviske bopladser, hvor tilgangen til råmateriale må have været være svingende. Netop dette aspekt berøres i øvrigt også i den følgende artikel.

Selvom det i praksis sjældent lader sig gennemføre at få foretaget metalanalyser af skrot i forbindelse med mange rutineudgravninger, viser artiklen, at det er umagen værd at opsamle selv ganske små metalstumper med henblik på fremtidige analyser – ikke mindst når de kan placeres i en tidsmæssig ramme.

Kobber og kobberlegeringer fra Helgös værkstedsområde er emnet for Lena Grandin & Eva Hjærtner-Holdars artikel. Formålet med analyserne af dette materiale er først og fremmest at belyse fremstillingsprocesserne. Indledningsvis vurderes de naturvidenskabelige analyser (XRF og spektralanalyser) af metallerne fra pladsen, der foretoges i 1960'erne. Resultaterne af disse analyser er omsat til trekantdiagrammer, der illustrerer de legeringsmæssige forskelle både mellem forskellige typer af råmateriale og »skrot« og mellem fundene fra de enkelte bygningsgrupper.

Nye analyser med elektron mikrosonde illustrerer både ligheder og forskelle, men giver fremfor alt et sikrere billede af både hovedelementer og små mængder af spor-elementer. Det er betryggende at se, at der i de fleste tilfælde er rimelig overensstemmelse mellem metoderne.

Et interessant resultat af de nye analyser er, at råmaterialet i bygningsgruppe 3 er »renere« end i de andre bygningsgrupper. Et spørgsmål der ikke lader sig besvare med sikkerhed, er, i hvilket omfang forskellene i metallegeringer mellem de enkelte bygningsgrupper er betinget af dateringsmæssige forskelle – noget forfatterne dog er helt bevidst om.

Potentielt interessant for det regionale billede er en sammenligning med »metalskrot« fra de skånske pladser Järrestad og Uppåkra, hvor især sidstnævnte adskiller sig fra Helgö ved at have en større legeringsmæssig variation (fig. 39-40). Sammenligningen vanskeliggøres dog af den langt større tidsmæssige spredning i Uppåkra, der meget vel kan reflektere ændringer i adgangen til det importerede råmateriale (»nyt« råmateriale i modsætning til flere gange genanvendt skrot). En videre diskussion af disse forhold kan findes i »Uppåkra Studier«, Bd. 4 og 6.

Mange vil i øvrigt sætte pris på, at forfatterne af hensyn til arkæologer uden en »kemisk« baggrund har gjort sig den ulejlighed at forklare den basale fagterminologi, der anvendes i artiklen.

I en kortere artikel, ligeledes forfattet af Lena Grandin og Eva Hjærtner-Holdar, gives et overblik over analyser af jernslagge fra Helgö. Også her er en af hensigterne at forsøge at vurdere resultaterne af både de ældre og nyere analyser på baggrund af det meget nye materiale, der er fremkommet ved de senere års omfattende udgravninger af jernudvindingsanlæg og smedeværksteder.

Smedeslaggerne fra Helgös værkstedsområde stammer for de flestes vedkommende fra bunden af smede/essegruber,

hvor de kan være opbygget gennem en længere periode.

Et af de spørgsmål, der søges besvaret i artiklen, er, i hvilket omfang der – foruden smedning – også foregik en reduktion af jern på stedet, eller om denne del af processen foregik et andet sted i omegnen. For Helgös vedkommende er svaret, at de undersøgte slagger må stamme fra selve smedeprocessen.

Artiklen indeholder en nyttig redegørelse for de faldgruber, der kan være, når man som ikke-ekspert forsøger at skelne mellem forskellige typer af (jern)slagger og f. eks. sintret/forglasset ler. Den er også et eksempel på, at både de ældre og de nye analyser rejser næsten ligeså mange spørgsmål, som de besvarer. Især de nye analyser har dog været med til at kaste lys over selve smedeprocessen, essens konstruktion og det råmateriale, der stod til smedens rådighed.

Efter gennemgangen af metallerne følger Jan Peder Lamms oversigt over sten og stenredskaber fra især Helgös værkstedsområde. Stenredskaber hører til en kategori af fund, der ofte negligeres af jernalderforskere, selvom den faktisk indeholder mange typer, der er ligeså vigtige for vurderingen af et bredt spektrum af håndværk såvel som daglige sysler på bopladsen.

Gennemgangen af materialet indledes med en oversigt over terminologien for de forskellige typer af sliberedskaber, der udgør den altovervejende del af materialet – både fra bopladsen og gravene i området. En anden stor materialegruppe består af flint, der talmæssigt udgør ca. en fjerdedel af materialet (flinten behandles i en anden artikel af Anders Strinnholm).

Sammen med Jan Peder Lamm må man ærgre sig over de mange praktiske problemer og uheld, der fra begyndelsen har forfulgt arbejdet med Helgös stenredskaber – lige fra de geologiske bestemmelser til (for os andre) uforståelige vanskeligheder med adgangen til museets magasiner! Det er prisværdigt, at det

trods alt er lykkedes Lamm at skaffe overblik over materialet.

I sine konklusioner peger Lamm på den tydelige materialemæssige forskel, der er mellem den dominerende fortrinsvis lokale sandsten og granit på Helgö og de yngre, ligeledes »stenrige« bosættelser på Birka og Hedeby, hvor især sidstnævnte kan fremvise en stor andel af importeret materiale. Lamm peger også på Ursula Kochs pionerarbejde med steninventaret på Runder Berg i Baden-Württemberg, hvor en betydelig andel af materialet er langvejs fra. Også i britiske fund er der eksempler på langdistancehandel med gode slibe- og hvæsesten. Sammenligningen med steninventaret fra de yngre pladser har deres væsentligste værdi ved at vise den tydelige ændring, der skete i tilgangen af »eksotiske« stenarter, der ses i vikingetid.

Man må håbe, at Lamms artikel kan inspirere andre til at bruge den nødvendige energi og ressourcer på steninventaret – også på danske jernalderboplads. Det er en potentielt spændende kilde – også når det gælder handelsforbindelser – på linie med traditionelt mere glamourøse genstandsgrupper.

En ellers udmærket lille oversigt over det hovedsagelig østsvenske fænomen *gravklot* fra Helgös gravpladser »drukner« lidt mellem alle slibestene, og kunne med fordel være trukket ud som en lille separat artikel. På grundlag af bl.a. iagttagelser på Lovö (Mälaramrådet), hvor der har kunnet iagttages en mulig kønsmæssig differentiering i brugen, foreslår Jan Peder Lamm, at *gravklot* muligvis har markeret kvindegrave.

I forlængelse af Jan Peder Lamms oversigt vurderer Lena Grandin Historiska Museets database, der indeholder information om steninventaret fra hele Helgös bosættelsesområde, og forsøger at give et samlet indtryk af de forskellige kategorier af stenredskaber og bjerartstyper. Efter gennemlæsning af den korte tekst og efter at have studeret diagrammerne efterlades

læseren (i hvert fald undertegnede) mere forvirret end afklaret, hvilket vel ikke skal lægges forfatteren til last, men snarere afspejler de mange uheld, der synes at have forfulgt denne materialegruppe.

Anders Strinnholms korte artikel om flinten fra Helgö har til formål at give et generelt indtryk af flintinventaret. Forfatterens baggrund er arbejdet med stenaldermateriale, hvilket sikkert har været en fordel. I modsætning til flint fra f.eks. mange danske jernalderbopladsler, som kan være vanskeligt at datere, udmærker flinten fra Helgö sig ved bevisligt at være fra jernalderen. Det skyldes, at landhævningen i området i princippet udelukker indblanding af ældre materiale – en detalje forfatteren ikke nævner (retfærdigvis findes informationen andetsteds i bogen).

En del af flinten fra Helgö – ikke mindst fra værkstedsområdet – bærer tydelige spor af retouchering, men kun få flintstykker klassificeres som egentlige redskaber: skrabere, bor, stikler o.s.v. (fig. 1-5). Overraskende få stykker kan sættes i forbindelse med ildslagning (*strike-a-lights*). Forfatteren slutter sin gennemgang med en velfortjent påmindelse til »jernalderarkæologer« om at give flinten den opmærksomhed, den fortjener!

Peter Kresten analyserer, hvad der betegnes som de mere »eksotiske« bjergartstyper for at indkredse mulige importerede stykker. De mange sliberedskaber fra værkstedsområdet vurderes til at være generelt af lokal oprindelse. Kvaliteten vurderes overraskende kun som »acceptabel« – d.v.s. uden den bredde og topkvalitet, man må forvente på baggrund af de »fine« genstande, der tydeligvis blev fremstillet indenfor værkstedsområdet. Måske betragtedes de fineste sliberedskaber som personlige og kan måske være repræsenteret blandt de mange »gode« sten i områdets grave?

Et lille suk: I listen over bjergartsbestemmelser (Table 2:1) er en hvæssesten (nr. 8268 fra husgruppe 4) opført som »basalt?«. I billedteksten til fig. 5 i Jan Peder

Lamms artikel benævnes samme stykke som »*silicious schist*« (kiselskifer), hvilket jo er noget ganske andet. Det skal dog indrømmes, at det kan være svært at skelne mellem dem i forvitret stand. Uanset hvad materialet er, har det lille tydeligt slidte redskab med ophængsring sikkert været velegnet til sit formål og værdsat af sin ejer.

Anders Söderberg har bidraget med en god og oversigtlig artikel, der behandler en relativt dårligt kendt fundgruppe: lerpakninger hvis funktion i de specialiserede metallurgiske processer endnu ikke er afklaret i detaljer. De omtalte lerpakninger er oftest aflange (rørformede) og stærkt sintrede (et par gode eksempler ses på fig. 1).

Söderbergs tolkning af fragmenterne fra Helgö hviler først og fremmest på en beskrivelse fra Thophilus (en lærd munk, som levede i 12. årh.). Han beskrev bl.a. en hærtningsproces for jernredskaber, der på smukkeste vis synes illustreret i lerstykkerne fra Helgö, hvor aftryk af bl.a. læderstrimler, viklet om den genstand, der skulle hærdes, gennem den stærke ophedning bidrog med kulstof til den kemiske proces. Meget tyder altså på, at der i folkevandringstid fremstilledes kulstofholdigt stål af høj kvalitet, der giver en skarp og smidig æg til både redskaber og våben. En lignende teknik, der anvendtes til f.eks. lodning af sammensatte jerngenstande (f.eks. bultlåse), synes noget yngre (sen vendetid og vikingetid).

Kristina Lamms gennemgang af et udvalg af de mere end 55.000 fragmenter af digler og andre genstande af ler og sten til brug ved forskellige metallurgiske processer er vigtig – alene fordi det enorme materiale fra Helgös husgruppe 3 er det største fund af sin art i Nordeuropa.

Alle diglerne fra Helgö er af den »pæreformede« type med låg og tud, hvilket i praksis vil sige, at de var næsten lukkede. Fordelene ved den lukkede digel synes indlysende både på grund af det formindskede varmetab og mindre slaggedannelse. Kun få af diglerne indeholdt mere end små

dråber af metal, et tegn på at langt de fleste blev knust for at få fat i eventuelt resterende metal.

I artiklen nedjusterer Kristina Lamm det antal støbninger (7.700), som man oprindeligt havde regnet sig frem til, til kun lidt over det halve. Tallet er stadig svimlende, selvom man tager højde for, at virksomheden i bygningsgruppe 3 strakte sig over i hvert fald 100 år.

Den »sækformede« digel synes først at dukke i Mälaronrådet i løbet af vendetid-vikingetid, hvor det meste af aktiviteten indenfor Helgös værkstedsområde var ophørt. Det understreges, at det – selv med inddragelse af mange nye fund – er vanskeligt at følge den typologiske udvikling i diglerne i den efterromerske periode. Et tættere net af veldaterede fund kræves for at belyse den teknologiske udvikling på dette felt.

En del af artiklen handler om de specielle »lerskåle«, der anvendtes til at forbedre og teste lødigheden af især ædelmetal. Der er tale om forskellige typer af »afdrivningsskåle« (engelsk *cupels*), der i fragmenteret tilstand let kan forveksles med digler – og sikkert også i mange tilfælde er blevet det. Man kan i øvrigt se et sjældent velbevaret eksempel på en »afdrivningsskål« (*cupellation plate*) i Fyrkat-publicationen fra 1977, bd. 2, fig. 52., hvor den benævnes »varmeplade«.

Sammenlignet med de mange digler udgør afdrivningsskålene en meget lille procentdel, der dog er af så meget større betydning derved, at de dokumenterer det avancerede metalhåndværk, der udøvedes på Helgö. De detaljerede beskrivelser af de enkelte typer, der er repræsenteret i materialet fra Helgö, er værd at læse grundigt, hvis man skulle støde på fund af denne art.

Også stenskåle (*stone cupels*) til raffineringensformål er fundet på Helgö. De er karakteriseret ved en svag fordybning i overfladen, hvor metallet placeredes. Et godt eksempel, der desværre mangler målestok, ses fig. 26. De tydelige spor af ophedning,

der ses i overfladen, viser, at opvarmningen af metallet må være sket, ved at en flamme førtes ind over fordybningen i stenen ved hjælp af en blæsebælg.

Endnu en metallurgisk kartype præsenteres: separeringsskåle (*parting vessels*), der som navnet antyder, brugtes ved hjælp af en kemisk proces til at skille sølv fra guld. Også i dette tilfælde kan metoden findes beskrevet hos Theophiles.

Kristina Lamms oversigt vil være nyttig læsning for alle, som ønsker at få et overblik over disse specielle fundgrupper: men man skal være på tærne for at holde styr på de tekniske betegnelser for de forskellige varianter af digler, kar og skåle, der refereres til i artiklen!

Ole Stilborg præsenterer nogle petrografiske analyser af udvalgte digler fra Helgö, som han sammenligner med tilsvarende digeltyper fra et værkstedsområde ved Bäckby i den vestlige del af Mälaronrådet. De detaljerede beskrivelser af de enkelte prøver udgør en væsentlig del af artiklen.

Resultaterne af mikroskoperingen viser, at det materiale, der anvendtes i Bäckby til både digler og støbeforme, er lavet af ensartet, ret finkornet og sandsynligvis lokalt ler – til forskel fra de betydeligt mere varierede lerblandinger, der karakteriserer Helgös metalværksteder.

Stilborg har for Helgös vedkommende kunnet iagttage en sammenhæng mellem grovkornede lerblandinger og store digler. Store digler til smeltning af større metalportioner fordrede en særlig »robust« lerblanding for at klare den langvarige og kraftige varme der var påkrævet. Nogle digler påførtes derfor desuden et ydre beskyttende lag af kvartssand. Anvendelsen af forskellige lerblandinger (det gælder også støbeforme) viser, at metalhåndværkerne på Helgö var helt bevidste om råmaterialelets egenskaber.

Endelig konkluderer Stilborg, at sammenligninger med en række andre lokaliteter – vel ikke så overraskende – tyder på, at man på centrale pladser med kontinuer-

ligt metalhåndværk som Helgö og Uppåkra havde en større teknisk kunnen end den, man besad på mindre pladser.

I en generel oversigt over udgravningerne i Bäckby søger Bente Magnus at bøde på den manglende publikation af den potentielt vigtige værkstedsplads fra folkevandringstid, hvoraf dele undersøgtes (til dels som nødudgravning) i henholdsvis 1959 og 1973.

Materialet fra metalværkstedsområdet i Bäckby er først og fremmest relevant for Helgö ved at være samtidigt med bygningsgruppe 3. Udover de ovenfor omtalte smeltedigler fandtes fragmenter af støbeforme til store ligearmede fibler af østskandinavisk type, reliefbiler med rektangulær hovedplade samt hægtespænder. Ikke overraskende er der tale om typer, der også er repræsenteret i det righoldige materiale fra Helgö.

Bente Magnus forestiller sig (bl.a. med henvisning til Stilborg), at metalhåndværkerne i Bäckby i virkeligheden havde fast tilholdssted på Helgö, men tog midlertidigt ophold i Bäckby for at udføre særlige opgaver på bestilling af en lokal stormand for derefter at vende tilbage til Helgö. Thesen er et interessant bidrag til den løbende diskussion af fænomenet »omvandrede håndværkere«.

Bente Magnus' tanker omkring ilden som symbolsk bindeled mellem Bäckbys »ildsprudlende« metalværksted og de vikingetidige brandgrave, der var anlagt ovenpå værkstedslagene, er vel mere personlige. Selvom jernalderens metalhåndværkere uden tvivl var respekterede og de allerdygtigste feterede og med tiden omgivet af mytedannelse, skal man nok ikke undervurdere samtidens evne til at forstå nogle af de basale fysiske principper, der lå bag metalhåndværkets forskellige processer.

Som supplement til de analyser, der foretoges i København efter udgravningerne i Bäckby i 1973, har Lena Grandin og Eva Hjærtner-Holdar foretaget nye analyser af jernet med henblik på både at ud-

rede kvaliteten og det tekniske stade for jernhåndværket på stedet.

De nye analyser viser, at jernslagene fra Bäckby stammer fra smedevirksomhed. Fraværet af metallisk jern gør det imidlertid umuligt at bestemme, hvilke jern typer der anvendtes. Enkelte slaggeklumper indeholdt små kobberinklusioner, der antyder, at man arbejdede med jern og kobber samtidig (f.eks. kobberindlægninger?).

I den sidste korte artikel opsummerer Eva Hjærtner-Holdar, Bente Magnus og Kristina Lamm de vigtigste resultater af de samlede undersøgelser af bygningsgruppe 3. Forfatterne minder os om, at selvom bygningsgruppe 3 er helt dominerende, når det gælder folkevandringstidens metalhåndværk, fandtes vigtigt materiale – også med lidt yngre indslag – indenfor de andre bygningsgrupper (ikke mindst bygningsgruppe 2).

De legeringsmæssige forskelle mellem de forskellige bygningsgrupper nævnes som muligvis afspejlende en gradvis svigtende adgang til primære metaller i vendedtid, hvor blandingslegeringer af kobber-tin-zink (*gunmetal*) blev almindelige. Det ændredes igen i vikingetid, hvor »rene« metaller og »originale« legeringer igen kom til at dominere.

Til slut gives en kort oversigt over Helgös mere generelle funktion og status spændende fra tidligt fremsatte teorier om Helgö som centrum i et folkevandringstidigt »Målar-rige« til de mere forsigtige eller skeptiske, som der ikke skal redegøres for her. Ét er sikkert: Helgö er og forbliver unik og har med sin geografiske beliggenhed uden tvivl allerede i folkevandringstid spillet en central rolle for udviklingen i Målarområdet.

Hele bind XVII er fuld af information – sikkert også en del, der vil være udfordrende læsning for mange. I de fleste artikler bliver man mindet om, hvor meget der er at holde øje med, når man udgraver eller på anden måde beskæftiger sig med fundmateriale af denne art. Sikkert er det, at det

indeholder langt mere information, end man ofte forestiller sig.

Det er tydeligt, at forfatterne – ikke mindst dem, der har fulgt Helgö igennem mange år – har haft mulighed for at »fordøje« resultaterne af mange års forskning og viderebringe dem på en overbevisende måde.

Dette seneste bind i serien af Helgö publikationer er det sidste, der redigeres af Kristina Lamm og Helen Clarke. Det vil derfor være på sin plads at nævne den indsats, begge – trods vanskeligheder – har ydet for at holde gang i publikationen af de mange vigtige fund fra en af de pladser, som stadig hører til blandt de vigtigste og mest debatterede arkæologiske lokaliteter i Nordeuropa.

Margrethe Watt
København

Walter Dörfler & Johannes Müller

(red.): *Umwelt – Wirtschaft – Siedlungen im dritten vorchristlichen Jahrtausend Mitteleuropas und Südkandinaviens. Internationale Tagung Kiel 4.-6. November 2005*. Offa Bücher 84. Neumünster 2008. 399 sider. ISBN 978-3-529-01184-9. Bogladeprijs: DKK 791.

Bogens bidrag stammer fra et seminar i 2005 på Institut für Ur- und Frühgeschichte der Christian-Albrechts-Universität i Kiel. Hovedemnerne for dette træf var miljø, økonomi og bopladser i det tredje årtusinde f.Kr. Artiklerne er bragt i geografisk gruppering fra nord til syd, begyndende med Sydkandinavien og den jyske halvø, derefter det kontinentale Europas nordlige lavlandsområder, dernæst det mellemeuropæiske højland og til sidst områder ved foralperne. I alt rummer publikationen 22 artikler.

Martin Furholts indledende artikel »Erscheinungen asynchroner kultureller Ent-

wicklung am Übergang vom Spät- zum Endneolithikum in Mitteleuropa. Eine Untersuchung der Siedlungsfunde mit Schnurkeramik« tager udgangspunkt i det synspunkt, at kulturforandringer ofte betragtes som sker de i »blokke« fra ét enhedspræget indhold til et andet enhedspræget indhold. Herved bliver en kulturs afløsning af en anden ganske ofte tænkt som en fuldstændig ombytning af alle kulturrelementer eller som synkron forandring af alle den materielle kulturs kategorier. Med dette afsæt undersøger Furholt indikationer på asynkron udviklinger på flere forskellige felter inden for de snorekeramiske kulturer i Polen, Tyskland, Holland og Danmark. Med inddragelse af et omfattende antal kulstofdateringer på trækul fokuseres således på spørgsmål om synkron eller asynkron udvikling mellem forskellige former for materiel kultur og bebyggelse. Hans resultater peger på, at redskaber og lerkar klassificeret som kugleamforkultur og snorekeramisk kultur forekommer allerede på et tidligere tidspunkt end de fundamentale forandringer i bosættelsesstrukturene omkring 2700 f.Kr.

Efter denne indføring i et af de centrale problemfelter i det tredje årtusinde f.Kr. følger indlæg vedrørende Sydkandinavien og den jyske halvø. Der er to bidrag på engelsk og fire på tysk i denne gruppe. Tre artikler angår nye studier af bebyggelser henholdsvis på Sydvestfyn, i Sydvestjylland og i Nordjylland. I artiklen »Die Region um Sarup im Südwesten der Insel Fünen (Dänemark) im 3. Jahrtausend v. Chr.« tager Niels H. Andersen os i Sarupområdet med på en tidsrejse gennem årtusindet fra de to sidste faser af dragtbægerkulturen (Lindø- og St. Valby-fasen) og videre gennem to faser af den stedlige østdanske enkeltgravskultur for så at slutte med fundene fra dolktiden. I artiklen om »Settlements from the 3rd millennium BC in Southwest Jutland« fremlægger Palle Siemen – efter et udblik til bebyggelserne

fra det tredje årtusinde i Danmark – fund dels fra enkeltgravskulturens ældre del (Early Young Neolithic), dels fra dens yngre del og den ældre del af dolktiden (Late Young and Early Late Neolithic) i det sydvestjyske. Han foreslår en model over bebyggelsesstrukturen og slutter af med en ekskurs over lerkar og bebyggelse fra begyndelsen af enkeltgravskulturen. I den tredje artikel »On the Outskirts of the European Bell Beaker Phenomenon. The settlement of Bejsbakken and the social organisation of Late Neolithic societies« præsenterer Torben Sarauw resultaterne af den omfattende udgravning fra en tidlig del af dolktiden på Bejsbakken i Aalborg med spor efter 18 huse med forsænkede gulve samt yderligere fem langhuse i toskibet konstruktion. Med dette udgangspunkt fokuserer han i videre perspektiv på den fundne, rigt ornamenterede keramik med henblik på en diskussion af klokkebægre og identitet og slutter med et udblik mod europæiske klokkebægerkulturstrømninger. I artiklen »Zur Bedeutung von Getreide in der Einzelgrabkultur Jütlands« går Lutz Klassen nærmere ind på den nye viden om kornets og kornavlens betydning. Han fører læseren bredt ind i det eksisterende kildemateriale og når derved omkring felter som forkullede makrofossilfund af korn, produkter fremstillet af korn, kornaftryk i keramik, spor efter pløjning med ard, fund af kværnsten, pollenanalyser samt en ny fortolkning af visse lerkars dekoration, som kan minde om hængende kornstrå.

Vedrørende det kontinentale Europas nordlige lavlandsområder er der fire indlæg, hvoraf et er på engelsk og tre på tysk. I artiklen »Single Grave Culture Settlements in the Netherlands: the state of affairs anno 2006« giver tre forfattere, Erik Drenth, Otto Brinkkemper og Roel C. G. M. Lauwerier, en opdateret status over bopladsforskningen om enkeltgravskultur i Holland. Der præsenteres således en over-

sigt over de kendte bopladser og deres miljømæssige kontekster. Hustomterne fra Mienakker, Zeewijk-Oost og Vasse hører til de fund, som omtales. Desuden vurderes eksisterende forslag til bosættelsessystemer, specielt i lyset af de tilgængelige arkæobotaniske og arkæozoologiske analyser. I et andet indlæg »Siedlungsformen des 3. Jahrtausends v.Chr. in der polnischen Tiefebene (Kulturen der Trichterbecher, Kugelamphoren und Schnurkeramik). Stand und Perspektiven der Untersuchungen« fremlægger Janusz Czebreszuk og Marzena Szmyt ny viden fra de senere års udgravninger vedrørende tragt-bægerkultur, kugleamforkultur og snorekeramiske kulturer fra et større område omkring Poznan.

Hvad angår det mellemeuropæiske højland (Mittelgebirgzone) er der fem indlæg, hvoraf et er på engelsk og de øvrige på tysk. I artiklen »Settlements and Subsistence Strategies of the Corded Ware Culture at the Beginning of the 3rd millennium BC in Southeastern Poland and in Western Ukraine« fremsætter Slawomir Kadrow en hypotese omkring opkomsten af de ældste snorekeramiske grupper. I hans fortolkning spiller klimaforandringer tilbage omkring 3300 f.Kr. en ganske betydelig rolle, idet de medførte ændrede vilkår for subsistens strategier og dermed også førte til påvirkninger af de sociale strukturer.

Angående områderne ved foralperne rummer bogen endelig fem indlæg, som alle er på tysk. I artiklen »Siedlung der Schnurkeramik im südlichen Mitteleuropa. Siedlungsverteilung und Hausbau« præsenterer Dirk Hecht os for en lang række nye og nyere fund af snorekeramiske bopladser og hustomter fra syd- og mellemtydske områder samt nordlige dele af Schweiz. I sit indlæg »Die wirtschaftliche Bedeutung der Viehzucht während des 3. Jahrtausends v.Chr. aufgrund der Tierknochenfunde der Fundstellen im

Schweizer Alpenvorland » skildrer Jörg Schibler, hvorledes mennesker bosat ved de schweiziske søbredder på den ene side i bestemte faser var nødsaget til at øge jagen på vildt grundet mangel på ressourcer, mens på den anden side dyreholdet (ko, svin, får og ged) i det tredje årtusinde også var større end tidligere.

Johannes Müllers sammenfattende artikel »Siedlungs- und umweltarchäologische Modelle zum 3. Jahrtausend v.Chr.« søger med base i de forskellige bidrag at give et samlet billede af det vidtstrakte område og det årtusind lange tidsrum, som bogen spænder over. De hovedemner, som derfor tages op, omhandler dels økologi og økonomi, dels bosætning. Inden for det førstnævnte hovedemne viser den nu eksisterende viden, at der geografisk set skal regnes med tre forskelligartede scenarier med hensyn til vegetationsudviklingen og den menneskelige påvirkning i det tredje årtusinde. De dyrkede afgrøder deler sig endvidere i en nordlig og sydlig gruppering med hensyn til hvilke kornsorter, der især foretrækkes. Hvad angår jagt og dyrehold findes stadig kun et begrænset antal undersøgelser af zoologisk art, men det står klart fra de botaniske analyser, at kvæget har udstrakt betydning inden for de omhandlede europæiske egne. Samlet set tegner der sig efterhånden et udbredt billede af intensivt agerbrug og ekstensivt kvægbrug. Inden for det andet hovedemne ser Müller det som betegnende for bosætningen, at der generelt ingen fortsættelser er at spore af de store anlæg fra de foregående samfund. En undtagelse er dog de store palisadeindhegninger i Skåne. Hans samlede udblik over sporene efter de snorekeramiske bosættelser viser, at det er enkeltgårde eller ganske små bebyggelser, som præger billedet i Sydskandinavien, det kontinentale Europas nordlige lavlandsområder, det mellem-europæiske højland og det nordalpine område. Undtagelser herfra er dog visse områder med såkaldt Haffküstenkultur i Polen

samt i østlige dele af Schweiz med større bebyggelser, hvilket ses som mulig lokal tilpasning, eller alternativt, fastholdelse af traditioner fra tidligere tider.

Årgang 84 af Offa Bücher giver en fin opdatering vedrørende såvel bosættelse som økonomi og miljø i det tredje årtusinde f.Kr. – og i særdeleshed om de snorekeramiske kulturer – fra Sydskandinavien i nord til Schweiz i syd og fra Ukraine i øst til Holland i vest. Man kan dog i dette perspektiv godt savne indlæg fra de østlige og nordlige egne af Sydskandinavien. Bogen henvender sig nok hovedsageligt til særligt interesserede. De ovenfor nævnte artikler rummer megen ny viden og kan anbefales til videre fordybelse. Flere af de øvrige bidrag er også ganske interessant læsning. Alt i alt en publikation, som yder et velkomment og væsentligt bidrag til forskningen i nogle af årtusindets problematikker.

John Simonsen

Museum Salling / Skive Museum

Peter Gammeltoft, Søren Sindbæk & Jens Velle (red.): *Regionalitet i Danmark i vikingetid og middelalder. Tværfagligt symposium på Aarhus Universitet 26. januar 2007.* Tidsskriftet hikuin 35. Højbjerg 2008. 165 sider. ISBN 978-87-90814-53-3. Bogladepriis: ???

I gamle dage, det vil sige for 10 år siden, var det meget besværligt og tidsrøvende at tegne kort. De fleste forskere, heriblandt undertegnede, gjorde det med en tuschpen, der ofte dryppede på transparent tegnepapir, og bogstaver og tal blev enten skrevet med en skabelon eller gnedet på papiret fra overføringsark. Fladesignaturer blev skåret ud af rasterark og møjsommeligt klæbet på kortet. Derefter skulle kortet fotograferes ned eller kopieres, hvilket kostede en formue, men så blev resultatet til gengæld også flot.

I vore dage er det blevet meget nemmere at lave kort. Specielt hvis man behersker den lidt vanskelige kunst, der hedder GIS: *Geographical Information Systems*. Så kan man lynhurtigt overføre poster fra en database til kortet, redigere, farve, tegne og rette på computeren og derefter skrive ud på printeren eller sende resultatet som en fil til hele verden.

Et glædeligt og synligt resultat er de mange farvestrålende kort, der pryder næsten alle faglige bøger, men omvendt er det måske også tid til at standse op og diskutere spørgsmålet, hvad er det egentlig, vi laver kort over?, og hvordan skal vi sammenligne og tolke de resultater med hensyn til regionalisering af forskellige fænomener, som kortene viser?

Det var disse relevante spørgsmål, som en gruppe forskere fra beslægtede fag som historie, arkæologi, etnologi, kulturgeografi, stednavneforskning og numismatik søgte at besvare på et symposium på Aarhus Universitet i begyndelsen af 2007, og det er indlæggene herfra, der i redigeret form nu er blevet udgivet som et særnummer af *hikuin*.

Det bedste ved bogen er efter anmelderens subjektive skøn det indledende afsnit, der er skrevet af Peter Gammeltoft og Søren M. Sindbæk: *Historisk regionalitet på tværs af faggrænser*. Søren Sindbæk er arkæolog, og Peter Gammeltoft er filolog, og de har skrevet en meget nyttig oversigt over en række metodiske problemer forbundet med regionalisering i de forskellige fag med særlig vægt på vikingetid og tidlig middelalder.

Klassisk er i den forbindelse de mange undersøgelser af udbredelsen af bestemte genstande eller særlige typer af huse, grave m.v., som er blevet forbundet med bestemte nationaliteter eller folkelige identiteter. Fra min egen studietid vil mange sikkert huske, hvordan professor Aksel E. Christensen drillede arkæologerne ved at hævde, at om mange år ville fremtidens arkæo-

loger sikkert triumferende fastslå, at ved midten af 1800-tallet indvandrede et helt nyt folk til Norden, nemlig »mejerifolket« med en hel ny teknologi med centrifugering og mejeribygninger.

Det er i den forbindelse lidt underligt, at man ikke har indbudt en »professionel« kulturgeograf til at gennemgå det teoretiske grundlag for begrebet en region og de forskellige typer af regioner, som forskere bevidst eller ubevidst arbejder med. Det er også uheldigt, at der ikke er en diskussion af de to begreber »region« og »bygd«, især fordi det sidstnævnte ord har fået en ny anvendelse f.eks. på et seminar, der blev afholdt på Skarrildhus i 2003, hvor den efterfølgende publikation fik titlen »BYGDER. Regionale variationer i det danske landbrug fra jernalder til 2000« (redigeret af Per Grau Møller og Mette Svart Kristiansen, Landbohistorisk Selskab 2006). I dette værk bruger man dog oftest bygd og region som synonymmer.

Bogen indeholder ni bidrag fra forskellige forskere med forskellige synsvinkler på danske regioner i vikingetiden og tidlig middelalder spændende fra arkæologer til sprogforskere og numismatikere og med udførlig dokumentation til kilder og litteratur.

Der er ikke tale om nogen konklusion, men udelukkende om ni appetitlige smagsprøver på, hvad de enkelte fag kan bidrage med til at belyse spørgsmålet, om der eksisterede konkrete og faste regioner i Danmark i den nævnte periode. Alle artikler er selvfølgelig forsynet med fremragende kort.

Anmelderen savner en præsentation af og kontaktmuligheder til de enkelte forfattere.

Karl-Erik Frandsen
Saxo-Instituttet
Københavns Universitet

Annika Larsson: *Klädd Krigare. Skifte i skandinavisk dräktskick kring år 1000.* Occasional papers in archaeology 39, Institutionen för Arkeologi och Antik Historia, Uppsala Universitet. Uppsala 2007. 373 sider. ISBN 978-91-506-1932-4. Bogladepriis ikke oplyst.

I maj 2007 blev Annika Larsson tildelt ph.d.-graden ved Uppsala Universitet med afhandlingen *Klädd Krigare. Skifte i skandinavisk dräktskick kring år 1000*. Som det er skik i det svenske universitetssystem, blev afhandlingen trykt og gjort offentligt tilgængelig inden forsvaret.

Afhandlingen er på svensk og delt op i fire dele, hvoraf den første er et indledende teori- og metodeafsnit. Anden del, *Ur ett Birkaperspektiv*, tager udgangspunkt i en del af tekstilmaterialet fra de berømte grave ved den vikingetidige handelsplads Birka på Björkö i Mälaren, Sverige. Med udvælgelsen af forskellige teknik- og materialegrupper, henholdsvis possementarbejder, brikvævede bånd, silketekstiler og kaftaner, undersøges det i separate case studies, hvorledes disse materialegrupper kan bidrage med ny viden om periodens tekstilproduktion og handelskontakter. Den tredje del, *Ur ett post Birkaperspektiv*, tager primært udgangspunkt i den middelalderlige Rigesthulatekst og en række runesten, og giver dels en nytolkning af specifikke strofer i digtet, og dels nye bud på rituelle dragters betydning i kristningprocessen i Skandinavien. De fire underafsnit, *Textila begrepp utifrån Rigesthulatexten*, *Jarlarnas dräktskick – de kristna härskarernas*, *Bonden och den goda hustrun* og *Dopkläder som kronologisk ledtråd*, omhandler perioden efter Birkas storhedstid. Den sidste del af afhandlingen er en kort sammenfatning på engelsk.

Afhandlingen forsøger med udgangspunkt i de udvalgte tekstiler og litterære udsagn at vise, at vikingetidens dragt blev påvirket af periodens samfunds- og trosændringer. Annika Larsson påviser med

rette, at brugen af anderledes og fremmedartede materialer såsom silke og possementarbejder er blevet tillagt al for stor betydning i den overordnede tolkning af gravdragten i Birka. Hvorledes vikingetidens dragt generelt har set ud, giver Annika Larsson dog ikke noget klart bud på. I den forbindelse er det problematisk, at Annika Larsson har valgt at bygge sine argumenter enten på ældre, og nu forældede analyser af tekstilerne fra Birka eller egne upublicerede analyser. Dette svækker argumentationen, og læseren bliver i vid udstrækning (for)ført gennem afhandlingen uden en kritisk distance til stoffet, eller mulighed for at se materialet fra andre vinkler eller gennem alternative tolkninger.

På den anden side er måden, hvorpå Annika Larsson giver nye tolkninger af Rigesthulateksten, overraskende og vil helt sikkert give stof til eftertanke. At kunne jonglere med så vidt forskellige kilder og komme sikkert i land er en modig bedrift. Jeg synes, at forslagene lyder interessante, skønt der savnes tydelige kildekritiske overvejelser, og de er bestemt ikke umulige set ud fra et dragtperspektiv. Man kan kun se frem til, at disse hypoteser bliver diskuteret og gransket i fremtiden af en bredere kreds af forskere.

Afhandlingen er på ingen måde en let tilgængelig dragtbog. Der anvendes mange forskellige kultur-, periode- og geografiske områdebetegnelser, uden at de bliver defineret nærmere. Og for den interesserede læser mangler der i vid udstrækning litteraturhenvisninger og referencer til vigtige parallelfund eller pointer. Generelt er afhandlingen velskrevet, men den meget personlige, og til tider fabulerende stil vil muligvis virke afskrækkende på mange.

Overordnet er der ingen tvivl om, at Annika Larsson med sin afhandling har åbnet for en ny og tiltrængt diskussion af dragten i Birkagravene og vikingetidens dragt generelt. For at komme videre i tolkningen af dette rige materiale, og denne vigtige brydningsperiode, som Annika

Larsson hævder også afspejles i forandringer i dragtskikken, vil det med udgangspunkt i den allerede oparbejdede viden om yngre jernalders og vikingetidens samfundsstruktur, handels- og produktionsforhold være nødvendigt med en samlet analyse af de skandinaviske tekstil- og dragtfund. Alt for ofte, og det gælder ikke kun tekstilforskningen, bliver der fokuseret på det usædvanlige eller enkeltdele, som måske slet ikke havde en så fremtrædende plads i det menneskelige visuelle univers, som eftertiden tillægger det. Denne fremtidige perspektivering kan Annika Larssons afhandling forhåbentlig være en katalysator for. Samtidig er det forfriskende at se, ligesom det flere gange bliver fremført af forfatteren, hvorledes tekstilforskning kan bidrage med andet og mere end specialstudier.

Ulla Mannering

Danmarks Grundforskningsfonds
Center for Tekstilforskning
Københavns Universitet

Henriette Lyngstrøm: *Dansk Jern: en kulturhistorisk analyse af fremstilling, fordeling og forbrug*. Nordiske fortidsminder. Serie C. bind 5. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København 2008. 242 sider. ISBN 978-87-87483-86-6. Bogledepris: DKK 280.

Siden begyndelsen af 90'erne har Henriette Lyngstrøm i en længere række artikler behandlet emnet jernhåndtering, og herunder i særdeleshed forhistorisk smedeteknologi. Udgangspunktet for Lyngstrøms arbejder har været en kombination af arkæologiske vidnesbyrd, metallurgiske analyser og ikke mindst eksperimentalarkæologi. »Dansk Jern« skal ses som en sammenfatning af

disse arbejder. De eksperimentelle undersøgelser og metallurgiske analyser er således alle foretaget i 90'erne.

Som det fremgår af undertitlen, er der tale om en kulturhistorisk analyse af jernets fremstilling, fordeling og forbrug. Titlen understreger modsætningen til megen tidligere jernlitteratur, hvor de rent teknologiske aspekter i reglen har været dominerende.

Med fordeling menes i dette tilfælde jernets videre gang fra ovn til ambolt samt dets videredistribution i form af barrer. Netop barrerne udgør en væsentlig del af Lyngstrøms argumentation for et særligt nært forhold mellem udvinder og smed i det danske område, hvor den standardiserede vare ikke var påkrævet som kvalitetskendemærke.

Termen forbrug har igen sin helt egen betydning, idet forbruget her er reserveret genstandsgruppen knive. Argumentet er, at netop dette almindeligt forekommende redskab er velegnet til såvel kronologiske som teknologiske, kvalitetsmæssige og socialhistoriske studier.

Som det nævnes såvel allerførst som allersidst, er udgangspunktet for det hele myremalmsjernet, fremstillet gennem den direkte metode. Netop dette materiale gør eksperimentelle erfaringer uomgængelige. Som det flere gange understreges, er materialet væsensforskelligt fra moderne jern, således at smedetekniske erfaringer med dette stort set ikke kan overføres på fortidsjernet. Myremalmsjernet er anderledes!

Bogen indledes med en kort gennemgang af dansk jern i ren form, som kulstofjern og fosforjern og endelig af de forskellige slaggetyper. Der sluttet af med en præsentation af slaggers analysepotentiale.

Kapitlet Dansk jernforskning omhandler emnets forholdsvis få pionerer. Især fremhæves Robert Thomsens indsats indenfor studiet af såvel udvinding som smedeteknik, både eksperimentelt og gennem metallurgiske analyser. Thomsens arbejde blev retningsgivende for Lyngstrøms valg af fagfelt.

Karakteristisk for jernets arkæologi er, at den i starten blev varetaget af ihærdige

amatører med få undtagelser indenfor fagets kreds. Endvidere at emnet først vandt almindelig interesse, efter at C14-datering tillod en kronologisk indplacering af processernes efterladenskaber, anset som: – »uæstetisk, ukarakteristisk, ikke daterbart affald–«. Herefter fulgte en lang periode med fokus på de rent tekniske aspekter af jernproduktion, medens Lyngstrøm for nuværende ser to retninger: Den ene med opmærksomheden rettet mod relationen mellem produktion og bebyggelse og den anden med fokus på metallurgiske analyser, herkomstbestemmelse, håndværk, fordeling og ændringer heri. Begge retninger, betones det, inkluderer anvendelsen af den eksperimentel-arkæologiske metode. Modsætningen kan forekomme overskuelig, og synes nærmest at kalde på en syntese, som da også øjnes iflg. Lyngstrøm.

Kapitel 3 omfatter en gennemgang af jernfremstillingens komponenter fra behandlingen af malmen og frem til kloden. Gennemgangen er kort, tilstrækkelig og uden den så ofte før præsenterede beskrivelse af udvindingsprocessens kemi. Behandlingen af de forskellige ovntyper er den senest sete af slagsen. Vigtigt er her advarslen mod at se ovntyperne i et enstrengt forløb. Et synspunkt som kapitlets udblik til det øvrige Europa da også leverer rigelig argumentation for.

Lyngstrøm peger på, at samtidig brug af forskellige ovntyper måske snarest er et resultat af en tilpasning til lokale råstoffer og til de lokale socioøkonomiske strukturer.

(Fra anmelderens eget område foreligger et antal nye ovnfund, der er i klar modstrid med den kanoniserede type-mæssige udvikling).

Det fjerde kapitel om fordelingen er som tidligere nævnt en beskrivelse af processens videre forløb fra rensning af jernsvamp til smedning i barrer. Der berettes udførligt om rensprocessen og ikke mindst om det slaggemateriale, den efterlader. Det sker i såvel tekst som fotos fra eksperimenter, og givetvis i den hensigt at give læseren et

værktøj i hænde i en udgravningssituation. I let sløret imperativ hedder det s. 47 om amboltslagger: »De karakteristiske træk kommer til udtryk ved metallurgiske analyser, men fremtræder også umiddelbart. Det betyder, at man som arkæolog på en udgravning burde kunne identificere jernets bearbejdningsstadium blot ved at indsamle et repræsentativt materiale af amboltslagger og dernæst iagttage dets udseende«. Et alternativ til den udbredte praksis med at fylde et antal prøveposer, overlade materialet til den naturvidenskabelige sagskundskab, og så håbe på, at der efterfølgende bliver skabt mening i det hele.

Som også i tidligere arbejder lægger Lyngstrøm stor vægt på slaggernes morfologi på baggrund af eksperimentelle erfaringer. Anmelderen husker en tidligere tid, hvor man var yderst tilbageholdende, grænsende til det afvisende over for at identificere processens art ud fra optiske iagttagelser af slagge, men dengang disponerede man heller ikke over eksperimentelt produceret materiale i samme omfang.

Den plankonvekse rensningsslagge får en fyldig omtale og ikke mindst beskrivelse. Da formen er så almindeligt forekommende, er netop beskrivelserne af betydning, al den stund formen, som det anføres, kan fremkomme ved flere forskellige teknologiske processer. Når Lyngstrøm skriver, at rensningsslagge i Danmark forsvinder i begyndelsen af middelalderen, nogenlunde samtidig med den hjemlige jernproduktions ophør, er det ikke helt korrekt: Kalotformede rensningsslagge forekommer faktisk i højmiddelalderlig kontekst i såvel landsby- som bybebyggelser.

Et underkapitel er viet de standardiserede jernbarrer og deres forholdsvis begrænsede forekomst i Danmark. Her er pointen, at jernet blev produceret og smedet lokalt: »I Danmark var afstanden mellem producent og konsument sjældent stor i rum, i tid og i social kontekst. Så distributionens materielle udtryk var et andet end det, vi ser i vore naboområder«. Bar-

rer som kvalitetsindikationer var ikke påkrævede i den særlige danske form for fordeling af jern. Den mest markante undtagelse fra reglen, det store barredepot fra Snorup, omtales, men uden at komme nærmere ind på en diskussion af de to proveniensanalyser af samme barreform, men med vidt forskellige resultater: vestjysk respektive norsk jern. En forklaring om indhandlet norsk jern i depotet er sandsynlig, men der kunne godt være taget en diskussion om, hvorvidt resultaterne kunne anfægte slaggeinklusionsanalysen som metode. »Metallurger er enige om, at det kan lade sig gøre at herkomstbestemme jernet, men de diskuterer graden af detalje« hedder det et sted. Hvad er der tale om her?

En betydelig del af kapitlet vedrører de omfattende smedetekniske forsøg med rensning, der i 90'erne blev foretaget på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre. Udover væsentlige erfaringer med form og udseende på restprodukterne, giver forsøgene indblik i den udøvende smeds valg og overvejelser i denne måske vanskeligste etape i forløbet fra malm til redskab.

Kapitlet Forbrug indledes med en kort redegørelse for smedning af barrejern og indgående beskrivelse af de restprodukter, der kendetegner processerne. Hammerskæl turde være kendt af de fleste arkæologer, og måske også slaggekugler, men det er nok rigeligt optimistisk at mene, at arkæologerne ved rent optisk betragtning vil kunne sondre mellem kugler skabt ved henholdsvis essesvejsning og almindelig smedning (varmdeformation).

Hovedparten af kapitlet befatter sig med oldtidens knive, genstandsgruppen, der som tidligere nævnt, fandtes så velegnet til belysning af myremalmsjernets kulturhistoriske betydning: Der blev smedet knive gennem to tusind år. De giver mulighed for at se håndværks- og kvalitetsmæssige forskelle, og endelig er de hyppigt forekommende i grave tilhørende »begge køn, mange ældre og næsten alle befolknings-

grupper«. Netop på grund af knivenes analysemæssige potentiale beklager Lyngstrøm sig over, at knive ofte behandles stedmoderligt af arkæologerne: kassation »allerede i marken eller på museet«, manglende konservering og dårlig opbevaring. Anmelderen kan dårligt tro, at dette skulle beskrive en nutidig situation. Herefter følger så en gennemgang af de seks forskellige knivtyper, der kan udskilles ud fra den anvendte teknologi – fra knive smedet af ét stykke jern til knive med påsvejet kulstofholdig æg. Gennemgangen bygger på analyser af tværsnit på 62 knive fra ældre og yngre jernalder samt vikingetid. De enkelte knivtyper udviser knapt overraskende nogle kronologiske forskelligheder. Her skal kun nævnes knivtype IV, der udgør mere end halvdelen af de analyserede knive fra sen jernalder og vikingetid, og som er smedet af to lameller af rent jern, der omslutter en lamel af hårdt kulstofjern. Teknologien forklarer vikingetidens ofte helt til sidste stump opslebne knive i gravfund eller hensatte i stolpehuller. De kunne opskærpes i det uendelige! Analyserne afslører imidlertid ikke alene forskellen i den anvendte smedeteknik, men også emnernes bearbejdningsgrad og den smedemæssige kunnen, der ligger bag, røbet af slaggeindslutningernes forskellige mængde og form.

Et udblik til knivanalyser fra det øvrige Europa er domineret af østeuropæiske undersøgelser, hvilket ikke er overraskende i betragtning af områdets traditioner, der også gælder for studier af jernets udvinning. Hvad angår teknikken bag knivtype IV, synes der på dansk område at være tale om direkte inspiration fra den østlige Østersøregion.

Det havde været nok så interessant at følge udviklingen op i middelalder eller måske endnu længere, blandt andet også for at se, om eller hvornår det importerede skandinaviske osmundjern dukker op i knivmaterialet. Når dette ikke er foretaget, skal det måske ses som udtryk for, at kildematerialet i form af gravfundne knive for-

svinder, og der alene måtte opereres med et mere beskedent materiale fra by- og landbebyggelser?

Kapitlet slutter af med beskrivelsen af en række forsøg med smedning af myremalmjern. Forsøgene, der skulle være de første systematiske og dokumenterede forsøg med materialet, omfatter smedning af knive fra ældre og yngre jernalder samt af en stibøjle fra vikingetid.

Der oplistede en række imponerende tal for tidsforbrug, antal varmer i essen, trækulforbrug og materialetab, men som det anføres, skyldes de høje tal sandsynligvis, at smedning af nøjagtige kopier af oldtidsredskaber krævede en længere række korrektioner.

Bønder, smede og smeltemestre er overskriften på det afsluttende kapitel. Her lægges med det samme hårdt ud med en af hovedkonklusionerne: »Udvinning af jern, rensning og smedning var integrerede dele af årets arbejde i de egne af Danmark, hvor der var adgang til skov og til myremalm af god kvalitet – fra jernalderens begyndelse til langt op i middelalderen. Og arbejdet blev udført af bønder, der havde lært sig håndværket, lige som de havde lært sig så mange andre færdigheder: at sætte hegn, binde ruser og tønder«.

Argumenterne for, at dansk jernudvinning og smedning i hovedsagen blev varetaget af bønder som et led i landbrugets årscyklus, udleder Lyngstrøm af den nære relation mellem bebyggelse og udvinning, af variationen i den anvendte smedeteknik og -kunnen samt ikke mindst af fraværet af standardiserede barretyper. Den standardiserede barre var ifølge Lyngstrøm en demonstration af en specifik jernkvalitet, og kun en nødvendighed hvis producent/smeltemester ikke var kendt af konsument/smed. Udvinning og smedning blev udført af de samme personer, og langdistancehandel var ikke fornøden. Udover denne hjemmeproduktion kunne der så i magtcentre på forskellige niveauer opstå behov for en centraliseret fuldtidsproduk-

tion, hvis professionelle produkter da også adskiller sig kvalitativt fra bondejernet.

Med termen »smeltemestre« menes således stadig bønder og ikke fuldtidsspecialister, og ordet er nok blot ment som en aktiv metafor med reverens for jernforskningens pionerer og deres opfattelse af jernets fremstilling.

Den efterfølgende katalog- og analyse-del omfatter 82 analyser af hovedsageligt knive fra jernalder-vikingetid samt 16 analyser af egne eksperimenter på HAF. Alle analyser er udført af Arne Jouttijärvi – i al tilbagetrukkethed. Kronologisk ligger tyngdepunktet i vikingetid med blot 12 katalognumre fra ældre jernalder. Alle knivanalyser oplyser om smede-/knivtype, om svejskvaliteten, kulstofindholdet i knivenes forskellige bestanddele (lameller) og endelig også om slaggeindeslutningernes form. Herudover er der i 33 tilfælde også foretaget en herkomstbestemmelse på grundlag af slaggeindeslutningerne. Kataloget har imidlertid nogle problemer med hensyn til brugervenligheden: Hvert slib vises i såvel foto som tegning, men læseren er reelt henvist til tegningerne alene. Genivelserne af mikroskopoptagelserne er alt for små til at give læseren en chance for at sammenligne med tegningen – som er en tolkning! Hvad angår herkomstbestemmelserne har læseren ikke mange chancer for at sætte sig ind i præmisserne. Man kan regne ud, at herkomsten udledes af samspillet mellem 10 forskellige oxider, men hvad der karakteriserer de enkelte malmregioner oplyses ikke. Her kunne der med fordel være vist et par diagrammer og et kort. Det er gjort før af den samme, som har udført analyserne her (Jouttijärvi i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1992). Der opereres med forholdsvis få regioner: Vestjylland, Vestjylland eller Nordtyskland, Østdanmark/Sydsverige, Sverige og Norge, med enkelte afstikere til Sydtysskland, østlige Centraleuropa og Nordfrankrig. Hermed undgås også at puste til ilden i diskussionen »om graden

af detalje« ved proveniensbestemmelse af jern.

Kataloget efterfølges af resuméer af den mere anvendelige slags, dvs. kapitelvis sammenfattende. I betragtning af, at den metallurgiske tradition i jernforskningen har sit tyngdepunkt i Østeuropa, kan det knap forbavse, at værket er forsynet med et så omfattende resumé russisk (18,5 sider). Man får håbe, at andre end den gamle generation behersker sproget, for selvfølgelig er polsk, tjekkisk og tre slags baltisk heller ikke nogen praktisk mulighed. For alle andre står et næsten lige så fyldigt engelsk resumé til rådighed.

»Dansk Jern« er en længe savnet sammenfatning af, hvad der tidligere har været fremlagt stykkevist og delt. Og, skal det tilføjes, med myremalmsjernet sat ind i en kulturhistorisk ramme. Værket understreger betydningen af samspillet mellem arkæologi, metallurgi og det kontrollerede eksperiment: De eksperimentalarkæologiske forsøg har åbnet op for informationspotentialet i det særlige materiale, som myremalmsjern er. Uden dem ville slaggematerialet stadig ikke kunne henføres til de enkelte trin i jernhåndteringen fra udvinding til redskab – udover naturligvis de mest åbenlyse manifestationer som slaggeblokke på flere hundrede kilo! Dem er det imidlertid de færreste, der går og falder over. Det er i langt højere grad de mere subtile levn af smedens arbejde, der kommer for dagen ved disse års omfattende udgravningsarbejder. Der er da også i værket mere eller mindre udtalte opfordringer til den »gravende arkæologi« om at være opmærksom på enhver indikation på udvindings- og smedeaktivitet, og til at søge den enkelte proces identificeret allerede i felten. Hvad angår de metallurgiske undersøgelser af fundene, har mulighederne aldrig været gunstigere end i årene efter indførelsen af den efterhånden knap så nye museumslov, idet udgravninger i praksis ikke længere betragtes som afsluttede, før naturvidenskaben har været inddraget.

Arkæologien selv, og ikke mindst sammenhængen mellem bebyggelse og jernproduktion, er ikke specielt nærværende i »Dansk Jern«, men det har næppe været Lyngstrøms ærinde. Andre har taget sig af bebyggelse og jernproduktion på væsentlige lokaliteter som Drenghede og Snorup, men resultaterne herfra er indgået i hendes syntese.

Med Lyngstrøms vægt på det umiddelbart iagttagne – på slaggenes morfologi – får »Dansk Jern« også karakter af håndbog. Det forpligter imidlertid, og her svigtes læseren i én henseende, nemlig hvad angår billedmaterialet: Der savnes således fotos af eksempler på udvindingsslagge. Den eneste og ganske vist gode afbildning viser over- og underside af en aftapningsslagge – fra et forsøg. De så gængse kalotformede slagge er ikke vist fra deres mest karakteristiske side, nemlig fra siden, og så kunne det have fremmet genkendeligheden af eseslagge, slaggekugler og smedeskæl med fotos på mere end 7-8 cm på hver led. Det er teknikaliteter, men ikke venligt overfor den på området uindviede læser.

Bogen er ellers i øvrigt forsynet med et godt billedmateriale, er glimrende i sit layout og i læservenligt A4-format.

Jeg vil stærkt anbefale alle, der har fingrene i den danske muld at læse »Dansk Jern«, og så i øvrigt til at have den indenfor rækkevidde, hvis der skulle dukke spor op efter Vulkans lærlinge.

Jørgen A. Jacobsen
Odense Bys Museer

Søren Olsen: *Udflugt til fortiden. Guide til 80 gådefulde fortidsminder i Danmark.* Dingbat 2008. 204 sider. ISBN 978-87-91418-11-2. Bogladeprijs: DKK 169.

Søren Olsen er forfatter til bl.a. populære guidebøger til forskellige områder i Danmark. Under arbejdet med disse bøger er han blevet opmærksom på flere ejendom-

melige kulturhistoriske lokaliteter, som han præsenterer et udvalg af i bogen: »Udflugt til fortiden. Guide til 80 gådefulde fortidsminder i Danmark«. Bogen er en lille lækker sag med over 150 fotos i farver, flere faktabokse og oversigtskort i fugleperspektiv. Gode rutebeskrivelser og GPS-koordinater letter den rejselystne læsers jagt på de 80 gådefulde fortidsminder.

80 gådefulde fortidsminder – det lyder spændende. De præsenteres i små letlæste artikler, men her føler man sig lidt snydt, for der er kun 69 artikler eller steder. Dog, der skal nok være 80, for ved nogle inddrages også andre lokaliteter. Men lad os i det følgende holde os til 69 fortidsminder, som i tid rækker fra neolitikum (yngre stenalder) til vor tid. En grov gennemgang viser, at det kun er 25 steder, der fortjener betegnelsen gådefuld. De resterende steder er med, fordi de hver især har »en god historie« (f. eks. »Sneglehuset i Thyborøn« og »De hjerneløses kirkegård«) og/eller fører en hengemt tilværelse (f. eks. »Her ligger hunden begravet« om landets ældste gravplads for kæledyr, bl.a. Matadorhunden Kvik!). Selv om det er svært underholdende at læse om langt de fleste steder, så vil jeg i det følgende som forhistorisk arkæolog begrænse mig til at kommentere nogle af de 16 lokaliteter fra oldtiden, vikingetiden ikke medregnet.

»Det mystiske Odins Alter« i Trinderup Krat vest for Hobro er der ikke for en dyssekyndig meget mystik ved (www.Fund og fortidsminder: 140704-61). Der er tale om en forholdsvis ukendt langdysse, plyndret for sine stenkamre. Adskillige af randstenene mangler, nogle er mere eller mindre kløvede, og i andre er der rækker af indhuggede kløvehuller, som »nogle mener« er astronomiske sigtelinier, og det lyder i første omgang interessant. Men som sagt – for mig at se – er det kløvehuller, og derfor tankespind og tidsspilde at tænke på andet. Dog skal det medgives, at Odins Alter er et besnærende sted, langdyssen er med en længde på 180 m den næstlængste i

Danmark, og dertil kommer beliggenheden i en urskovlignende bevoksning. Så stedet er absolut et besøg værd, og skulle asadyrkerne have gang i en blothandling, så kan man jo bare diskret trække sig tilbage og komme igen en anden gang.

I »De hellige sten i Hareskovene« mystificeres rillestenene endnu en gang. En rillesten er en halvstor sten med en indhuggert rille. Disse sten er blevet sat i forbindelse med frugtbarhedskult og sol- og stjernekalendere i oldtiden. På linje med mange andre arkæologer mener jeg, at der er tale om sten, som er forberedt til at kløves, sandsynligvis i middelalderen. Søren Olsen gengiver loyalt begge synspunkter – kult og kløvning – og lader det være op til læseren at drage sine egne slutninger. Denne brede journalistiske fremlæggelse er i øvrigt kendetegnende langt hen ad vejen for Søren Olsens skrivemåde. Flere gange lugter det lidt af sensationsjournalistik, bl.a. i overskrifterne, men det bliver heldigvis ved lugten.

I en bog med gådefulde steder fra fortiden skal der være plads til omtale af uforklarlige rækker eller cirkler af store sten. Anlæg, som arkæologerne hidtil ikke har haft en *fornuftig* forklaring på, og som derfor er blevet henvist til »kult« eller »religion« uden, at der fra arkæologisk hold er blevet arbejdet videre hen mod en større forståelse. Søren Olsen præsenterer flere af slagsen og sætter dem i forbindelse med oldtidsastronomi. Det er et på dansk grund stort set helt uopdyrket fagarkæologisk område, som amatørarkæologer og andre nørder hidtil har tumlet sig på. Fint nok, men her trænger vi også til, at professionelle arkæologer og astronomer kommer helt ind på banen. Der er allerede gjort nogle tilløb.

Et virkeligt scoop er »Soltemplet der blev glemt«. Jeg vidste godt, der var noget om, at Thorkild Ramskou fra Nationalmuseet skulle have undersøgt et dansk Stonehenge engang sidst i 1960'erne på Kalundborg-egnen. Men jeg havde ikke

fæstnet mig ved det, for det kunne da ikke passe. Men nu trækker Søren Olsen undersøgelsen frem i lyset, og Thorkild Ramskou havde helt bestemt fat i noget nyt og spændende. På et luftfoto af en mark ved Birkendegård kunne ses flere store, hvide pletter, der lå i tre koncentriske cirkler omkring et midtpunkt med en gravhøj med en hellekiste. Tværmålet på den yderste cirkel er 960 m! Højen ligger på toppen af en markant rund-oval bakke, hvorfra der er et vidt udsyn over Vestsjælland. Udsigten betyder omvendt, at stedet er meget synligt. En mindre undersøgelse i 1969-70 viste, at pletterne kunne være stenspor, så Thorkild Ramskou forestillede sig, at der i hver plet har stået en stor sten.

»Et dansk Stonehenge?« kaldte Thorkild Ramskou sin artikel i Nationalmuseets Arbejdsmark 1970. Jeg ringede til Torben Dehn i Kulturarvsstyrelsen, for han havde som student deltaget i undersøgelsen. Han kunne fortælle, at der bestemt var noget om snakken, og området er da også siden udnævnt til kulturarvsareal, jf. www.Fund og fortidsminder: 030610-103, hvor der ikke overlades noget til fantasien: Et dansk Stonehenge eller måske et Woodhenge, såfremt der i stedet for sten har stået store træstolper i hullerne. På dansk grund er noget tilsvarende kun fundet ved Rispebjerg på Bornholm.

På de Britiske Øer vrirler det med mægtige, cirkulære henge-anlæg fra sen-neolitikum og ældre bronzealder. Noget lignende er, som man kan forstå, stort set ukendt i Danmark, hvor vi fra disse oldtidsperioder må »nøjes« med masser af gravhøje og bopladser. Men det ville også på dansk grund være oplagt med en større type anlæg, der var et samlende fælles kult- og magtcentrum for et stort landområde, svarende til Sarupanlæggene tidligere i neolitikum. Så hvorfor i alverden har arkæologerne ikke fortsat undersøgelserne ved Birkendegård? Hallo, hallo. Vi undrer os sammen med Søren Olsen.

Derimod kan jeg ikke sammen med Sø-

ren Olsen undre mig over »Spiralhøjen fra bronzealderen« i Nymark Skov tæt ved Egeskov på det sydøstlige Fyn (www.Fund og fortidsminder: 090416-3). Spiralhøjen er et flop, og der er ikke noget særligt at se på stedet. Okay, med lidt god vilje, kan der måske være spor af en mulig spiralsnoet rampe i brombærkrattet, men skulle det forholde sig sådan, så kan en sådan rampe også være anlagt i 1800-tallet.

En af de gamle gangere, som Søren Olsen trækker frem i lyset, er Barkær eller snarere Kammerat Glob. Barkær på Djursland blev nærmest verdensberømt efter, at P.V. Glob og hans arbejdshold i 1946-49 på en langstrakt holm havde fremgravet to parallelle anlæg, der strakte sig over 85 m. Den meget mediebevindte Glob tolkede i første omgang anlægget som et par rækkehuse, beboet af op til 58 familier af stenalderbønder! Ifølge Søren Olsen blev Barkær op gennem 1950'erne og 60'erne »brugt som et videnskabeligt argument for, at danskerne oprindelig var kollektivistiske og at det var den oprindelige boligform at bo i store boligblokke, som jo blev opført i stor stil i efterkrigsårene i de københavnske forstæder og andre storbyer. Barkær blev i den grad brugt som politisk propaganda«. Ikke nok med det, budskabet om fælles boligform sneg sig også ind i folkeskolernes undervisning. Søren Olsen er virkelig indigneret. Allerede i 1975 fisede luften ud af ballonen, da Glob omfortolkede Barkær fra at have været en neolitisk landsby til at være et par neolitiske langhøje, altså grav- og kultulanlæg. Denne opfattelse af Barkær deles også i dag af de fleste arkæologer, og Barkær er absolut ikke lænere nogen sensation. Sådan er det med kritisk forskning. Myter er særlig udsatte, og nogle lykkes det at affive. Derfor er der heller ingen grund til at fremhæve Barkær som noget enestående og indlemme lokaliteten i en bog med 80 gådefulde fortidsminder i dagens Danmark. Men egentlig er det er jo heller ikke Barkær, det drejer sig om. Søren Olsen er tydeligvis ude efter

»kommunisten« P.V. Glob. Søren Olsens påstand om, at al kritik af kammerat Glob nærmest er bandlyst af nutidens arkæologer, kan man kun trække lidt overbærende på skulderen af.

Det er forfriskende, når ens faglige felt bliver anskuet udefra af en person som Søren Olsen, der brænder for fortidsminderne og de gode historier. Uden ham havde jeg ikke fået min opmærksomhed skærpet lige her og nu med hensyn til det mulige danske Stonehenge og det mystiske Odins Alter.

Sidstnævnte sted oplevede jeg noget sælsomt, da jeg besøgte det en stille sommerdag i det dejligste solskin. Jeg var optaget af at undersøge en stor sten med en blodlignende væske i nogle kløvemærker, da vejret med ét skiftede til mørkt og blæsende, og det blev koldt og begyndte at regne. Pludselig mærkede jeg et hårdt stød i ryggen, og jeg tumlede om på skovbunden. En uhyggelig, enøjet gamling med langt hvidt skæg og hår stod truende bøjet over mig. Vredt skubbede han til mig med sin lange stok. Jeg fik mig stablet på benene – man er jo ikke hel ung længere – og løb skrækslagen ud af skoven. Himmel og jord stod i et, to ravne slog hæst skrigene ned over mig ...

Selv om Søren Olsen ikke beskriver en lignende oplevelse, kan hans bog varmt anbefales.

Palle Eriksen
Ringkøbing-Skjern Museum

Ditlev L. Mahler: *Sæteren ved Argisbrekka. Økonomiske forandringer på Færøerne i vikingetid og tidlig middelalder.* Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum 47. Fróðskapur. Faroe University Press. Tórshavn 2007. 525 sider, ill. ISBN 978-99918-65-13-3. Bogladepris: DKK 250.

I årene 1985-87 ledede forfatteren en række omfattende arkæologiske udgravninger ved Eidisvatn på Eysturoy (Østerø) på

Færøerne. Anledningen var et dæmningsbyggeri, der bl.a. ville medføre oversvømmelse af sæterbebyggelsen Argisbrekka. Bogen her er en bearbejdning af forfatterens ph.d.-afhandling, som blev forsvaret ved Københavns Universitet i 1993. I 2003 blev nærværende manuskript afsluttet, og omsider i 2007 udkom bogen. Det maner altid til respekt, når en forsker vedbliver med at kæmpe for udgivelse af en vigtig publikation. I dette tilfælde har det taget 20 år fra de arkæologiske udgravninger sluttede, til bogen udkom. Ud over Ditlev L. Mahler har en række naturvidenskabsfolk bidraget med artikler til bogen.

Argisbrekka består af to ord. *Brekka* betyder skrånning, mens *Argis* er et gælisk låneord, der betyder græsgang. Betydningen ligger nær det norrøne ord *sæter*. Altså en sæsonbebyggelse, der udnytter græsningsressourcer langt fra gården/bygden i sommerhalvåret. Her blev dyrene malket og mælken viderebehandlet.

Der blev i forbindelse med de arkæologiske undersøgelser afdækket mindst 19 hustomter, der skal dateres fra 900-årenes første halvdel til midt i 1000-tallet eller måske lidt senere. Gennem egne og andres rekognosceringer viser forfatteren, at sætere var almindelige på Færøerne i vikingetid og frem til tidlig middelalder. I 11-1200-årene forsvinder sæterne til fordel for udstrakt fårehold i udmarken. Det system som færingerne endnu benytter i dag. Bogen er med sin grundighed og dokumentationsniveau et godt eksempel på humanistisk grundforskning og anvendt arkæologisk forskning.

Bogen indledes med et kapitel om områdets kulturhistorie. Næste kapitel fortæller om landskabet før og nu. Man kan bl.a. læse om fåreholdet før og nu. Geologiske og arkæobotaniske undersøgelser gennemgås. Det er interessant at læse, at en C14-datering af birkestammer aflejret i tørvén under Argisbrekka viser, at området var dækket af birkeskov allerede fra 2620 f.Kr. Dette har formentlig været tilfældet på be-

skyttede lokaliteter overalt på Færøerne. Pollenprøver og makrofossiler viser, at birk, pil og enebær er træarter, der oprindeligt var hjemmehørende på Færøerne før landnammet. Med landnammet i 800-tallet bliver der grebet så voldsomt ind, at birken udryddes helt, og ene og pil fortrænges til de mest utilgængelige steder. Fra kapitel 3-17 gennemgås det arkæologiske materiale meget grundigt. Hver enkelt hustomt og andre anlægsspor er genstand for en nøje gennemgang, så man kan se, hvad der ligger til grund for de arkæologiske konklusioner. Udgravningsfotos og profiltegninger tydeliggør dokumentationen. Bygningerne er af beskednen størrelse med tørrevægge, som man også kender det fra Færøerne i nyere tid. Hus 5 er et typisk hus og måler kun 3,5 x 6,8 m. Fundene udgøres bl.a. af klæberstenskår, keramik, tenvægte, skiferslibesten, tranlamper af tufsten, ildslagningssten af flint, jernknive, jernnål, jernnagler, klinknagler, boltlås, jernslagge, to fingerringe af bronze, cirkulært spænde af fortrinnet messingblik, ringhovednål af bronze og tuf- og glasperler. Spændet er en type, der kendes fra Coppergate i York, hvor det dateres til begyndelsen af 900-årene. En del forarbejdede trægenstande er fremkommet i affaldslagene. Nævnes kan en lille legetøjsbåd af piletræ, pølsepinde, ejermærker, spillebrik, tællepind, nagler, bøttestaver etc. Desuden er der fundet stumper af læder, reb og vidjebånd. Kapitel 17 gennemgår den relative tidsfølge, huse, enheder og stratifikation. Det ses, at den vantede bebyggelsesstruktur er et beboelseshus med tilhørende oplagringshus. Det ses dog også, at en enhed kan bestå af tre bygninger. Et beboelseshus, et arbejdshus og et oplagringshus. I alt 12 enheder kan udskilles over tid i området. Der ser ud til at have været to samtidige enheder i det vestlige område og måske endnu en enhed i det østlige område 50 m borte. Altså har der gennem tid været mindst to enheder, måske tre enheder, der har fungeret samtidig på Argisbrekka. Kapitel 18 og 19 gennem-

går de arkæologiske og naturvidenskabelige dateringer. I kapitel 20 gennemgår A. B. Gotfredsen faunamaterialet, der udgøres af 1448 fragmenter. Der er fundet rester af får/ged, svin, ko, fugle og fisk. Blandt husdyrene er fåret ikke uventet det mest dominerende dyr. Blandt fuglene udgør alkefuglene 96 % af materialet. Blandt fiskeknoglerne synes torskefisk at dominere. Mollusker af forskellig art er også indsamlet i havet og medbragt til Argisbrekka for at variere kosten. Kapitel 21 gennemgår sporene af jernudvinding/forarbejdning på Argisbrekka. Analyserne viste, at man har benyttet lokale jernforekomster. Kapitel 22, »Human impact and landscape change at Argisbrekka«, er i modsætning til de øvrige kapitler forfattet på engelsk. Alle fotos og figurer i bogen er dog både forsynet med danske og engelske tekster, og bogen afsluttes med et udvidet engelsk resumé. Kapitel 23 og 24 kommer ind på tolkningen af Argisbrekka som sæter frem for en permanent beboet gård, samt andre eksempler på sæterbebyggelser på Færøerne. På baggrund af bl.a. stednavnestoffet sandsynliggøres det, at sæterstrukturen var ganske udbredt på Færøerne fra landnammet til 11-1200-årene. Kapitel 25 behandler bygder, enkeltgård og sæter og deres indbyrdes forhold. Kapitel 26 trækker paralleller til det norrøne materiale på Grønland, Island, Vestnorge, Shetland, Orkney, Skotland og øen Man. Kapitel 27 sætter Færøerne ind i en større sammenhæng i forbindelse med den norrøne ekspansion i Nordatlanten. Skriftlige og arkæologiske kilder stemmer ikke overens. De skriftlige kilder antyder en bosættelse på Færøerne fra mellem 800-825, men det arkæologiske materiale kan vanskeligt føres længere tilbage end til slutningen af 800-tallet. C14-dateringer af bl.a. kornpollen (jf. kap. 22) antyder dog menneskelig tilstedeværelse fra 600-årene, men det arkæologiske fundmateriale kan ikke understøtte dette endnu. Om der evt. er tale om en tidlig norrøn tilstedeværelse, eller om påvirkningen skyldes irske munke,

diskuterer stadig. Kapitel 28 kommer ind på årsag og virkning af sæterbrugets forsvinden. Man medbringer i forbindelse med landnammet sæterstrukturen, da denne økonomi i Vestnorge har vist sig at være den mest effektive måde at udnytte naturen på. Det diskuteres, hvad der kan være årsagen til sæterbrugets ophør. Klimaforandringer i perioden synes at være et godt bud på, at man måtte opgive en driftsform som var hensigtsmæssig i Vestnorge, men som i længden ikke lod sig omplante til færøske naturforhold. Andre faktorer, som diskuteres i kapitlet, kan have medvirket til, at man opgav sæterbruget. Med kapitel 29 rundes bogen af med et dansk såvel som et engelsk resumé.

Bogen er spændende læsning, da det bestemt ikke er hverdagskost at få en så omfattende syntese om færøske forhold fremlagt. Bogens styrke er, ud over dens grundige gennemgang af det arkæologiske materiale og naturvidenskabelige analyser, at den medtager et stort norrønt referencemateriale. Med afsæt i Argisbrekka kommer man vidt omkring i det nordatlantiske område. Eneste kritikpunkt er den noget dunkle og »uldne« gengivelse af fotos. Anmelderen, der selv deltog i udgravningerne i 1986, ved, at forfatteren med kvalitetskameraer tog fremragende udgravningsfotos. Føroyaprent, som har trykt bogen, har tilsyneladende ikke haft det bedste udstyr til gengivelse af disse fotografier.

Hans Skov
Moesgård Museum

Peter Rowley-Conwy: *From Genesis to Prehistory. The Archaeological Three Age System and its contested reception in Denmark, Britain, and Ireland.* Oxford Studies in the History of Archaeology. Oxford 2007. 362 sider. ISBN 978-0-19-922774-7. Pris: £ 31.11.

200-året for Oldsagskommissionens ned-sættelse i 1807 bragte en strøm af arkæolo-

gihistoriske udgivelser og arrangementer med sig. Om jubilæet også var anledning til udgivelsen af Peter Rowley-Conwys bog om treperiodesystemets baggrund og udbredelse er sandsynligt, men bogen har en noget længere baggrund. Forfatteren har kombinationen af de – for en arkæologihistoriker meget heldige – egenskaber dels at være arkæolog, dels at mestre det danske sprog, dels at have haft en årelang interesse for arkæologiens historie. Han angiver i forordet, at han i sin studietid læste *early publications of the Three Age System (...) for fun.*

Jeg vil hurtigt konkludere, at bogen primært retter sig mod de læsere, der kan sætte sig ind i den form for morskab. Men for de udvalgte (der burde inkludere de fleste arkæologer og videnskabshistorikere) giver netop resultatet af Rowley-Conwys minutiøse kendskab til kilderne og deres videnskabelige baggrund en sjældent læseværdig og samtidig detaljerig fremstilling af treperiodesystemets historie og udbredelse. Særligt gør forfatterens klare målsætning om at gøre op med en række arkæologihistoriske myter bogen relevant i forbindelse med 200-års jubilæet, hvor de faste antagelser om arkæologiens historie og helte godt kunne trænge til en rystetur.

Arkæologihistorien har ofte været skrevet som sejrherrens historie – »the whig interpretation of history«, hvor man ikke behøver forklare de »rigtige« ideers fremmarch med andet end, at de jo var »rigtige«. Rowley-Conwy har en fin redegørelse for dette fænomen indenfor arkæologihistorien i kapitel 1, hvor bl.a. også den almene opfattelse af forskellen mellem en antikvar og en arkæolog opstilles: *an aged, dusty male, trammelled and hidebound by outmoded ways of thought, and unable to percieve what we know to be the obvious truths« vs. »a more innovative and go-ahead thinker, younger and perhaps less dusty, someone who could think in new ways, beyond the confines of traditions; in modern parlance, a breaker and changer of*

paradigms (s. 4) – der er ikke noget at sige til, at arkæologien har valgt sidstnævnte som rollemodel, og at eftertiden har fremstillet accepten af treperiodesystemet som ren og skær fornuft. Bogen er derimod krystalklar i sin fremstilling af, at treperiodesystemets udbredelse ikke kun bundede i, at (vi synes) det er korrekt, men også forudsatte, at de videnskabelige aktører følte et behov for en alternativ kronologi og anden måde at opfatte forhistorien på. At acceptere eller ikke acceptere treperiodesystemet var et valg, der blev taget på baggrund af mange faktorer, og det er disse faktorer, der er bogens emne.

Bogen har flere spor med hver sin udvikling, argumentation og konklusion, og forfatteren bør roses for det klare sprog og de mange opsummeringer og punktvis opsamlinger. Og til overflod vendes pointerne en ekstra gang i den korte konklusion i kap. 8.

Hovedsagen er naturligvis en sammenligning mellem treperiodesystemets reception i henholdsvis England, Skotland og Irland, men for at nå en grundig baggrundsforståelse af dette, gennemgås også systemets fremkomst i Danmark og de britiske institutionelle og antikvariske baggrunde for udviklingen. Spørgsmålene er således: hvorfor fik systemet så hurtigt succes i Skandinavien? Hvorfor var det så omstridt i England, så populært i Skotland og så sent accepteret i Irland?

Til nuancering af den traditionelle fortælling om treperiodesystemets udvikling i Danmark i 1800-tallets begyndelse er bogens indledende kapitler virkelig gode. Den antikvariske traditions brug af oldskrifter og udarbejdelser af kronologier beskrives, og Suhms Danmarkshistoriske kronologi behandles grundigt. Det er også velgørende at se en relativt grundig behandling af Rasmus Nyerup og Christian Molbechs opfattelser af den tidligste historie, og bl.a. Molbechs mening med ordet forhistorie, som han bruger tidligt i 1830'erne, behandles tæt, ligesom det vises

at C.J.Thomsen formentlig var inspireret af Molbech (der også lod Worsaae trykke flere af sine oldskriftskritiske indlæg i Molbechs *Historisk Tidsskrift*).

Det er ofte svært at finde rundt i de mange samtidige udviklinger, der skete indenfor oldtidsforskningen i 1800-tallets midte. Rowley-Conwy giver et forbilledligt overblik over de kronologier eller systemer, der udvikledes uafhængigt og parallelt med treperiodesystemet og som i Skandinavien bidrog til dets konsolidering. Steenstrups moseundersøgelser, der antydede skiftende træarters dominans, kraniologiens forsøg på at bygge en kronologi på fund af langskaller og kortskaller og Sven Nielssons fremstilling af udviklingen fra jægere til agerbrugere, støbte alle fundamentet, hvorpå treperiodesystemet i Danmark og Sverige hurtigt lagde sig fast og blev accepteret.

Der findes mange behandlinger af Worsaaes opgør med den oldskriftsbaserede oldtidshistorie i Danmark, og Rowley-Conwy refererer da også både sagerne om Lyrskov Hede, Dronning Gunhilde og Runamo, men ellers får Worsaae en hidtil uset formindsket rolle.

Forfatteren skelner klogt imellem dels Worsaaes frigørelse af arkæologien fra oldskriftsvidenskabens og dels eksistensen af en alternativ kronologi og et videnskabeligt grundlag for udforskningen af oldtiden. Ét var, at oldtiden ikke kunne beskrives ud fra sagnhistorier og falske runeindskrifter, noget andet var at have et levedygtigt og accepteret videnskabeligt alternativ. En af bogens pointer er, at Worsaae primært spillede en rolle for det førstnævnte.

I bogens tre første kapitler redegøres således for de danske og svenske videnskabelige udviklinger, der gjorde det muligt for treperiodesystemet at blive dominerende i skandinavisk arkæologi. Systemet beskrives som en »predator« – et rovdyr der stort og stærkt overvinder uholdbare antagelser om, hvorledes oldtiden kan studeres.

I den traditionelle danske arkæologih-

storie er fortsættelsen på denne historie let og enkel: Worsaae tager på sit »archæologiske Vikingetog« i 1846 og overbeviser de engelsktalende lande om systemets rigtighed, og vupti er arkæologien en moden videnskab med et fælles grundlæggende paradigme. Resten af »From Genesis to Prehistory« beskriver, hvor forenklet en sådan opfattelse er: *having appeared at home with a bang, the Three Age System appeared abroad with little more than a whimper* (s. 89).

De tre lande, Worsaae besøgte, adskilte sig fra hinanden på væsentlige punkter i forhold til opfattelsen af den arkæologiske videnskabs relevans, behovet for at skrive en forhistorie og organiseringen af de institutionelle rammer for udøvelsen af oldtidshistorien. Rowley-Conwy beskriver disse forskelle levende og detaljeret, og man bliver meget klogere på arkæologiens (for)historie på De Britiske Øer. Hvor Skotland på mange punkter lignede Danmark i videnskabeligt og nationalt sindelag, og derfor – er tesen – relativt hurtigt så fidusen med treperiodesystemet, var England, og særligt Irland i langt højere grad videnskabeligt konservativt og besad allerede en tolkning af oldtidens historie, der ikke behøvede en materiel kronologi for at kunne trives.

Det er en vigtig pointe, at der skulle være et incitament – et videnskabeligt hul at udfylde – for treperiodesystemet, før dets relevans, endsiges dets rigtighed, kunne accepteres. Især Irland havde med mængden af skriftlige kilder til landets historie intet som helst behov for systemet, og det beskrives, hvordan den ganske sene accept af systemet ikke blev igangsat af de fine og centralt placerede forskere i Royal Irish Academy, men snarere fra engagerede provinsarkæologer. Tilsvarende gjorde den glørværdige romerske arkæologiske arv i England det mindre påkrævet at søge efter metoder til studium af tidligere og mere primitive tider.

Skotland fremhæves som det område, der hurtigst adopterede treperiodesyste-

met og brugte ordet og begrebet »prehistory«. Men yderst interessant er det, at Rowley-Conwy påpeger, at Daniel Wilson (der har æren for første brug af ordet »prehistory«) nok snarere havde sin viden om forhistorien og treperiodesystemet fra vennen Munch end fra Worsaae selv. Munch er vel at mærke den Peter Andreas Munch, der i 1846 havde en heftig fejde med Worsaae om den nordiske arkæologis relevans for at udpege de stammer, der havde beboet Danmark i den ældste historie – og som dermed implicit kunne siges at have ret til Danmark. Her var Munch på Jacob Grimms side, der mente, at Danmark rent logisk kunne skilles på midten og tilhøre henholdsvis Tyskland og Sverige.

Det vises altså, at den skotske accept af treperiodesystemet ikke udelukkende skyldtes Worsaae, og at receptionen af systemet i England og Irland var langt mere omstridt og langtrukket, end det sædvanligvis antydes, og især blev antydet af Worsaae selv. I England blev systemet således først bredt accepteret i 1880'erne og endnu senere i Irland. Det er den detaljerede historie om de helt forskellige arkæologiske tanker og miljøer, der fandtes på De Britiske Øer som udgør bogens hoveddel.

Bogen indeholder en række mindre spor, der også bør nævnes. Forfatteren analyserer således fremkomsten og betydningen af ordet »forhistorie«/»prehistory« i de tidligste tekster, der bruger udtrykket og giver et vældig nuanceret indblik i, hvorvidt de respektive forfattere egentlig mente »forhistorie« i en arkæologisk, ikke-tekstafhængig forstand. Der gives også detaljerede introduktioner til kranologi og antropologiens tidligste teorier i de engelsksprogede lande, der kan være nyttig i andre historiske sammenhænge (men som jeg må erkende, sine steder bliver noget langtrukne i fremstillingen). Også de arkæologiske institutioners historie i England, Skotland og Irland beskrives grundigt og kobles på fagets bredere udvikling med vurderinger af personforhold, faglige

uenigheder og diverse brødnid. En række af de banebrydende eller på andre måder betydningsfulde værker i den britiske oldforskning refereres og behandles detaljeret. Særligt kostelig er Rowley-Conwys redogørelse for de irske oldforskeres fascination af en kobling mellem diverse mellemøstlige folk og Irland i oldtiden. Fønikere, egyptere og indere havde tilsyneladende haft tætte og inderlige forbindelser til Irland i oldtiden og efterladt adskillige, men svært læselige kilder derom. En del af disse antagelser stammede fra helt overlagte kildeforfalskninger, og Rowley-Conwy beretter ikke uden fryd, hvordan fejltolkningerne alligevel lever videre og reproduceres; og at en særlig berygtet bog fra 1834 senest er genudgivet i 2002 med den nye lokkende titel *The Round Towers of Atlantis*. Pseudoarkæologiens baggrunde belyses dermed også indirekte, og man ser sig selv nikkende til udsagnet om, at *a ready method of testing the sanity or insanity of an irish antiquary is to ask him his opinion as to the round towers* (s. 204).

Undervejs får man også indblik i den danske arkæologiske og oldskriftsmæssige forsknings berøringer med den internationale videnskab, og selv om det er kendt viden, synes jeg nu, det er sjovt, at Oldskriftselskabets første udenlandske medlemmer var Sir Walter Scott og Jacob Grimm.

At forfatteren er inde i de fleste detaljer kan også konstateres af de steder, hvor han gør specifikt opmærksom på, at fejloversættelser og forkortede tekster har haft betydning for den engelsksprogede forsknings reception af den danske arkæologi. F.eks. i den vittige note 5, s. 199 om en fejloversættelse af orden »celterne« til »the celtish ones«: *Worsaae actually wrote 'Celterne er gjerne mere runde', and this means 'the celt are more rounded'. Worsaae was not describing corpulent Bronze Age Irishmen; he was using 'celt' to mean 'axe'*. Et andet af de mange steder, hvor noterne viser forfatterens omhyggelighed, er s. 197, hvor kildernes for-

skellige datoer for Worsaaes andet foredrag i Dublin er konsulteret, og det konkluderes, at den 14. december er korrekt. Et ganske lille videnskabeligt skridt for menneskeheden, men en herlig ting for arkæologihistoriske nørder – ikke datoen i sig selv, men at kilderne kan komme så nær og krydstjekkes.

Bogen indeholder også oversættelser af en række danske kilder, der ikke før har været let tilgængelige for et internationalt publikum. Heriblandt er Eschrichts artikel om danske knoglefund fra *Dansk Folkeblad* 1837, der er kilden til den første engelsksprogede omtale af treperiodesystemet, men som ikke før har været oversat i sin helhed. Blandt de oversatte kilder er også Münters forslag til nedsættelse af oldsagskommissionen og vigtige breve af Worsaae og Thomsen. Baggrunden for inkludering af oversættelserne er forfatterens klare opfattelse af, at det meste af det, der står i engelsksprogede værker om arkæologihistorien, er fejlbehæftet – bl.a. fordi misforståelser og fejloversættelser reproduceres. Bogens betydning i en international sammenhæng er dermed central – både med forfatterens analyse af datidens danske videnskabelige tekster, og i hans jævnføring med den internationale arkæologi og dens historie kommer der meget nyt frem. I forhold til den danske tradition for arkæologihistorie er bogens største force dels overblikket og baggrundsoversigterne, dels revurderingen af Worsaaes betydning for udbredelsen af treperiodesystemet.

Hvor mange gode bøger og artikler om arkæologiens historie koncentrerer sig om et snævert aspekt eller en bestemt person eller fund, eller hvor bøgerne er formidlene og derfor ofte er af mindre omfang og på et lavere abstraktionsniveau, er det en særlig fornøjelse at læse »From Genesis to Prehistory«, der både er rig på detaljer, og vidner om, at forfatteren har et kæmpe overblik og tør komme med skarpe konklusioner. Ikke blot er det godt at få rystet posen med myter, men kombinationen af

detaljerede analyser af videnskabelige udviklingslinjer og det store overblik, der ligger i komparationen af forskere og nationale forskelle vil glæde enhver, der også synes, gamle videnskabelige tekster er sjove, eller som blot gerne vil have et overblik over arkæologiens og anden oldforsknings historie i Europa i 1800-tallet.

Anne Katrine Gjerløff
SAXO Institut
Københavns Universitet

Henrik Skousen: *Arkæologi i lange baner. Undersøgelser forud for anlæggelsen af motorvejen nord om Århus 1998-2007.* Moesgård Museum. Højbjerg 2008. 350 sider. ISBN 978-87-87334-84-6. Pris: DKK 248.

Lad det være sagt med det samme: Dette er en smuk bog! Format, papirkvalitet, fotografier, tegninger, plancher, ja alt er i top. Bogen er i tillæg veldisponeret og velskrevet, oversigtlig og ordentlig. Her præsenteres resultatet af det ti-årige forvaltningsprojekt, som gik forud for anlæggelsen af 14 kilometer motorvej gennem Egådal nord for Århus. 35 millioner danske kroner har projektet kostet, 70 arkæologer har været beskæftiget, 150.000 kvadratmeter fordelt på 24 lokaliteter er blevet undersøgt. Slutteligt spenderede Århus amt også penge på publikationen, som med den daværende amtsborgmesters ord viser, hvor megen valuta der for amtets regning er kommet ud af den lovsikrede arkæologiske forvaltningspraksis.

Forud for udgravningerne er gået et omfattende rekognosceringsarbejde, kortlægning af arkivoplysninger og anden dataindsamling, samt forundersøgelser og prøvegravning. I alt blev der prøvegravet på 40 lokaliteter, hvoraf 24 vurderedes til at være så velbevarede og samtidig fagligt interessante, at egentlig udgravning skulle gennemføres. I tillæg gennemførtes en række naturvidenskabelige undersøgelser,

der skulle kaste lys over Egådalens natur- og kulturhistorie.

På 318 sider præsenteres de udgravede lokaliteter, og i alt 246 illustrationer underbygger på bedste måde teksten. Her findes smukke landskabsfotografier, illustrativt kortmateriale og plancher. I tillæg er der 14 sider noteapparat med litteraturenhvisninger, foruden otte sider litteratur. Bogens fire bilag omfatter en C14-liste, samt tre pollendiagrammer. Bogen er forsynet med figurliste og på coverets inderside et tidsskema, på hvilket de udgravede lokaliteter er plottet ind. Med ganske få undtagelser er alle illustrationer i farve. Teksten er organiseret i sammenlagt 17 kapitler, som indledes med en pædagogisk indføring i det arkæologiske registreringsarbejde, såvel generelt som specifikt i forbindelse med det århusianske motorvejsprojekt. Dette kapitel byder sig til som obligatorisk læsning for alle førsteårsstuderende i arkæologi, selvom det formentlig først og fremmest er møntet på den ikke-sagkyndige læser. Herefter følger kapitlerne »Landskabet formes«, »Efter isen«, »Istiden slutter« og »Skoven, havet, bugten og fjorden«, der beskriver den geologiske dannelse af det danske landskab efter isens forsvinden, vegetation, flora og fauna. Langsomt zoomes ind på Egådal og dens første befolkning af jægere. Bogens øvrige kapitler helliges derefter resultaterne fra de enkelte udgravningslokaliteter.

Kronologisk ligger hovedtyngden af de udgravede lokaliteter inden for neolitikum (11), men også pladser fra førromersk jernalder tynger i fuldbilledet (9). Nogle få pladser har spor efter Ertebøllekultur, enkelte kan dateres til yngre bronzealder, og kun tre lokaliteter hører hjemme inden for romersk og germansk jernalder. Den åbenbare tyngde inden for yngre stenalder afspejles naturligt nok i teksten. Ertebøllekulturen får et gedigent kapitel (50 sider) som optakt til de neolitiske kapitler. I seks kapitler på sammenlagt 125 sider præsenteres udgravningsresultater nu i kronolo-

gisk orden gennem yngre stenalder. Bronzealderen dækkes gennem et kapitel (10 sider), ældre jernalder et stort kapitel (50 sider), og indimellem findes kapitlet »Moser, tørv og tørvegravning«. Bogens to sidste kapitler dækker alt fra yngre jernalder og middelalder, samlet blot ti sider. Kort sagt, bogens tyngdepunkt reflekterer stort set udgravningernes kronologiske tyngdepunkt; dog synes Ertebøllekulturen at stå forfatteren nærmere end den ældre jernalder.

Bogens største force er dens evne til at forklare, hvordan arkæologiske udgravninger fungerer, og hvordan naturvidenskabelige og arkæologiske næranalyser af knogler, flint og keramik frembringer ny viden. Men derfra er der et spring til den større kulturhistoriske fortolkning. Forfatteren har løst opgaven ved at anvende konceptet for Jørgen Jensens store opus »Danmarks Oldtid« som sit forbillede og derved skabe en Danmarks Oldtid for Egådalen, hvilket der naturligvis ikke er noget galt med. Hvis målgruppen har været amtsborgmesteren, hvilket også er forståeligt, da det var amtet, som betalte gildet, så forklarer det også ambitionsniveauet: nemlig en fortælling for almenheden om den lokale fortid. Ved at iklæde udgravningsresultaterne Jørgen Jensens naturromantiske sprogdragt og investere store summer i lay-out *a la* Gyldendal, bringes projektet i havn, og amtsborgmesteren kan forståeligt nok i forordet udtrykke sin tilfredshed; bogen pynter på et hvilket som helst amtligt coffee-table.

Målet med bogen har så åbenbart været at tilfredsstille opdragsgiverens behov for at »vise resultater«, og det gør den da også. I sig selv er det rosværdigt, at amtet faktisk har ønsket at bringe resultaterne ud til en bredere offentlighed. Og mens det regner på præsten, drypper det som bekendt på degnen; til ære for det faglige bagland er bogen forsynet med noter og litteratur, med C14-dateringer og pollendiagrammer, plantegninger, profilsnit, fundske-

maer og uforståelige kronologiske terminologier, som i bedste fald må virke mystificerende på den almene læser. Og alligevel: det er alt sammen med til at understrege arkæologens særlige *spirit*: fortidens fortolkning er en opgave for specialisten, der – vel at mærke – konsekvent omtales som en »han«.

Inden for den valgte genre kan det næppe gøres bedre, og forfatteren lykkes allerbedst, når han belyser det arkæologiske potentiale i en enkelt plads som f.eks. Lisbjerg skole med fem gruber fra tidlig tragt bægerkultur. Nu er spørgsmålet, som man imidlertid må stille sig selv, når en bog som denne skal anmeldes, om det er muligt at publicere 150.000 kvadratmeter udgravning så det giver nogen som helst mening, når udgangspunktet for de mange undersøgelser alene har været »at finde noget« og derved »nuancere fundbilledet«. Hvad kan man da formidle? En lokaltilpasset version af Jørgen Jensens »Danmarks Oldtid«, hvor fund og udgravningsresultater indpasses i den fortolkning, som allerede findes, og hvor nye fund i bedste fald kan indikere »lokal variation« over kendte temaer.

Det billede, som hermed formidles til læseren, er Egådalen som et naturromantisk, konfliktløst paradys, hvor kultur efter kultur uproblematisk afløser hinanden langs det smukke åløb, og hvor glansbilledagtige rekonstruktionstegninger af den ligestillede kernefamilie på udflugt i fortiden, visualiseret som Sankt Hans på Ska-gen (s. 239) eller sommer og legende børn ved Moesgård strand (s. 64), cementerer billedet af det gode, ligestillede socialdemokratiske land. Her stilles ingen spørgsmål ud over de konkrete arkæologiske fortolkninger, her er ikke noget at undres over eller tvivle på – alt lægges til rette i den fortløbende fortælling om forhistorien i Skejby og omegn.

Men hvad er da alternativet? At faglige problemstillinger var formuleret, inden udgravningen gik i gang og siden fulgt op

helt frem til publiceringen. Det forudsætter imidlertid en ændret forvaltningspraksis med et forarbejde, som ikke blot er af graveteknisk og organisatorisk art, men en gennemtænkt, teoretisk funderet projektplan i dialog med den omgivende forskerverden. En sådan strategi fordrer projektledere med akademisk ballast, hvilket ikke skulle være uopnåeligt med tanke på de mange ph.d.'er, som i disse år strømmer ud fra universiteterne, og som dermed ville få museerne og forvaltningsarkæologien som deres naturlige arbejdsmark.

Denne strategi, som er gennemført i Sverige og på vej i Norge, indebærer, at al udgravning defineres som forskning, hvis resultat gennem videre bearbejdning står i dialog med den samlede forskningsverden. Dette igen forudsætter finansiering af den videnskabelige bearbejdning som en lovfæstet del af forvaltningsarbejdet, og ikke som i Danmark, hvor det overlades til den enkeltes initiativ og muligheder.

Er dette at kræve for meget? Er det utopisk i dagens Danmark at efterlyse politisk vilje til en kundskabsopbygning, som vil indebære yderligere fordyrelse af de i forvejen bekostelige forvaltningsudgravninger? Spørgsmålet kan imidlertid også vendes om – er der råd til en strategi, hvor størstedelen af resultaterne magasineres og arkiveres uden en videnskabelig bearbejdning, alene med det tvivlsomme formål at skulle tilfredsstille kommende generationers ukendte forskningsbehov? »Arkæologi i lange baner« demonstrerer på den ene side hvilket arkæologisk forskningspotential, de store forvaltningsgravninger egentlig rummer, samtidig med at bogen afslører, at der faktisk også eksisterer politisk vilje til at betale for denne nye kundskab.

Lotte Hedeager
Institut for arkeologi,
konservering og historie
Universitetet i Oslo

Dagfinn Skre (red.): *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age* (Norske Oldfunn XXIII. Kaupang Excavation Project, Publication Series, Volume 2). Århus 2008. 378 sider. ISBN 978-87-7934-308-5. Bogladepris: DKK 438.

I efteråret 2008 skrev jeg en artikel med nogle efter min egen mening ganske relevante overvejelser om brug af mønter i vikingetiden. Da der var gået et passende stykke tid, forhørte jeg mig diskret hos kolleger for at høre deres reaktion – men det samstemmende svar var, at de ikke havde læst artiklen, fordi de var i gang med at fordøje Kaupang-udgivelsens bind 2, *Means of Exchange*. Fremtiden vil vise, om bibliometrikerne til sin tid kan spore, at artikler – andre end dem i *Means of Exchange* – udgivet i 2008 er blevet underciteret i den arkæologiske og numismatiske forskning...

Men der er så sandelig også meget at fordøje i dette – både i bogstaveligste og i overført betydning – vægtige værk! Det er et veritabelt festfyrværkeri af nyt, både hvad angår fakta og tolkninger. Værket er meget rigere end det, jeg får med i de kommende linjer, der nok vil bære præg af min baggrund som numismatiker. Udgangspunktet er de fundgrupper fra udgravningerne i Kaupang – den vikingetidige handelsby ved indsejlingen til Oslofjorden – der kan belyse (handels)udveksling – means of exchange. Det drejer sig om mønter, brudsølv, sølvbarrer, vægte og vægtlodder. Som undertitlen »*Dealing with Silver in the Viking Age*« antyder, går værket imidlertid langt ud over Kaupangs bygrænse og sætter fundene i nordisk og europæisk perspektiv. Projektleder Dagfinn Skre har samlet et stærkt hold til at bearbejde materialet: Lars Pilø (introduktion), Mark Blackburn, Kenneth Jonsson, Gert Rispling (mønter), Christoph Kilger (brug af mønter og sølv), Birgitta Hårdh (sølv), Unn Pedersen (vægte). Det har været den redaktionelle linje, at forfatterne

ikke nødvendigvis skulle være enige. Således er der – yderst læservenligt – ofte indsat parenteser i teksten med en henvisning til et »different view« i en anden del af bogen. Denne fremgangsmåde er rosværdig og giver læseren mulighed for selv at tænke med.

Først materialefremlæggelsen. I et forbilledligt detaljeret og fuldt illustreret katalog (s. 75-93) fremlægges 101 enkeltfundne mønter og et lille skattefund fra Kaupang – sidstnævnte en helt sammensmeltet klump, der viser, at mønter (også) har været brugt som råmateriale for sølvsmeden (jfr. s. 96-97). 74 mønter og smelteklumpen stammer fra udgravningerne 1998-2003 under ledelse af Dagfinn Skre, mens de resterende 27 er fra Charlotte Blindheims udgravninger i bygrunden 1956-1974 (s. 30, tab. 3.1). Når de nye udgravninger på få år har fire-doblet antallet af møntfund, skyldes det vandsoldning og den systematiske brug af metaldetektor – både i selve udgravningsfeltet og ved markvandring på hele pladsen, hvor de bornholmske amatørarkæologer har været indkaldt som ekspertbistand (s. 31). Kataloget afsluttes med 4 mønter fra udgravningen i 2001 på den nærliggende stormandsgård Huseby. Derimod er de få mønter fra Blindheims udgravninger af gravpladserne ikke med i kataloget. Dels er de allerede publicerede, dels drejer det sig om stykker, der er så dårligt bevaret, at man end ikke kan være sikker på, om det virkelig er mønter (s. 30). De 101 mønter fordeles sig på 2 romerske, 2 formodede byzantinske, 1 merovingisk, 3 karolingiske, 2 angelsaksiske, 1 dansk og 90 islamiske.

Brudsølv og barrer fremlægges i tekst- og tabelform, men desværre uden egentligt katalog (s. 95-118). Udgravningerne 1998-2003 gav 168 stykker mod 60 fra 1956-1974 (tab. 5.1 og 5.2). Dette afspejler endnu engang forøgelsen i fundmængden ved brug af metaldetektor og vandsoldning. Fundene fra de gamle udgravninger fremlægges kun ganske summarisk. De medtages ikke i Birgitta Hårdhs analyse af

genstandenes vægtfordeling, da der er stor risiko for, at de helt små fragmenter ikke blev indsamlet dengang, hvilket ville skævvride det samlede billede, der netop viser høj fragmenteringsgrad og dermed intensiv brug af brudsølv (s. 97).

Endelig fremlægges vægtlodderne i summarisk listeform (s. 180-193). Også her har metaldetektoren – og bornholmernes ferme brug af den – sat sine spor: 379 lodder fundet 1998-2003 mod kun 31 fra 1956-1974 (s. 121, tab. 6.2). Vægtene analyseres af Unn Pedersen i forhold til vægt, former og kronologi. Værket indeholder ligeledes en praktisk liste over skattefund med dirhemer nedlagt før 892 fra hele Europa (s. 247-252) og en liste over vægtlodder fundet i det syd-østlige Norge (s. 194-195).

Fundenes arkæologiske kontekst diskuteres detaljeret (s. 30-32, 96-97, 114, 162-163). Og her kommer nogle af udgravningens helt store sensationer. Kulturlagene er blevet kraftigt nedpløjet, både i middelalderen og i nyere tid. Nogle steder, men ikke overalt, er de ældste faser af kulturlaget imidlertid bevaret intakt. Disse bevarede kulturlag dækker perioden fra byens anlæggelse lige efter år 800 op til omkring 840/850 (s. 21, fig. 2.6). I disse lag er der kun fundet 3 mønter: to karolingiske præget 822-840 og en angel-saksisk cirka 810-821 (s. 31 og kat. 7-8, 10). Det er første gang, at man med arkæologisk stratigrafi kan godtgøre, at karolingiske og angelsaksiske mønter kom direkte til Norden umiddelbart efter deres prægetidspunkt. Hidtil havde vi kun skattefundene fra He-deby (TPQ ca. 825), Heljarp (TPQ 822) og Kättilstorp (TPQ 850) som indicier på dette. Udgravningen i Kaupang dokumenterer ligeledes mange stykker brudsølv i lagene før 850 (s. 114, desværre mangler præcise referencer for nogle af genstandene). Brudsølv var altså i brug allerede før 850, hvilket er meget tidligere end før antaget. De mange islamiske dirhemer stammer derimod alle fra de omrodede lag (s.

31). Selvom de omrodede lag også omfatter materiale fra ødelagte kulturlag dateret før 840/850, er det dog et stærkt indicium på, at dirhemeerne var ukendte i Kaupang i første halvdel af 800-tallet (s. 53).

Der bliver gjort meget ud af fundenes rumlige spredning. På kort 3.20 (s. 61, jfr. s. 62-63) kan man se spredningen af mønterne fra detektor-søgningerne på et kort over Kaupang. Hver enkelt mønt er angivet med katalognummer, så man kan genfinde den i kataloget – eller omvendt finde fundstedet for en bestemt mønt fra kataloget. Af kortet fremgår også, hvor mange gange de enkelte områder er gået over med detektor, så man kan bedømme, om fundkoncentrationer er reelle, eller om de blot skyldes speciel intens afsøgning på det pågældende areal. Det er ganske enkelt et fremragende kort! Spredningen af alle genstande fra detektorkampagnerne er gengivet på tilsvarende kort, dog uden individuelle fundnumre (fig. 6.24, 6.30, s. 156, 165). Hvad angår genstandene fra udgravningerne hhv. 1956-1974 og 1998-2003, ses deres fundsteder på kort 6.29 og 6.31 (s. 163, 166), mens der er flere andre specialkort over vægtlodder, ligeledes uden individuelle fundnumre (kort 6.25-28). Spredningsmønstret er genstand for indgående analyse (s. 62-63, 155-166). Unn Pedersen påviser, at brudsølvet fra den tidlige fase er koncentreret omkring ét hus (s. 162). Hvad angår genstandene i pløjelaget, kan man se en tendens til, at de i tidens løb har flyttet sig ned ad skrænten mod vandet. Deres nuværende fundsted er således ikke nødvendigvis identisk med det sted, de i vikingetiden blev tabt (s. 32, 62, 155).

Ovenstående er et kort resumé af den velpolstrede præsentation af facts samt deres umiddelbare tolkning, som Means of Exchange giver. Men værket indeholder meget mere. Mark Blackburns analyse af møntomløbet i »Sydskandinavien« i 800/900-tallet – perioden, der domineres af islamiske dirhemeer – kandiderer til klassiker-status (s. 34-62). Det har længe været

kendt, at der i Norden er mange flere skattefund fra 900-tallet end fra 800-tallet, og man har implicit regnet med, at importen i 900-tallet af samanidiske dirhemeer fra sølvmine-områderne i Centralasien forøgede møntmængden eksplosivt. Før metaldetektorens fremkomst var bopladsfund og andre enkeltfund af islamiske dirhemeer meget sjældne. Med metaldetektoren mangedobledes antallet. Ud fra antagelsen om, at det drejer sig om tab ved møntbrug, må vi derfor nu formode, at mønter var i mere aktivt omløb, end man hidtil havde troet. Det har undret, at der på pladser som Uppåkra (Skåne), Sorte Muld (Bornholm), Vester Egesborg, Tissø (Sjælland) – og nu også Kaupang – har en overvægt af 700/800-tals dirhemeer i forhold til 900-tallets mønter, der jo burde være i overalt, hvis man tager skattefundene som et repræsentativt udtryk for den cirkulerende møntmængde. Det er blevet foreslået, at der har været forskellige sfærer i møntomløbet – en til omløb på handelspladser, en til opsparing og skattemedlæggelser – der ikke blev blandet (s. 118, 244). Det er også ofte fremført, at mønterne først nåede ud over handelspladsernes bygrænse i 900-tallet (jfr. s. 354).

Nu har Mark Blackburn imidlertid taget tyren ved hornene og gennemgået det tilgængelige fundmateriale. Som et udtryk for normal-fordelingen har han fundet oplysninger om 66 mønter fra fundsteder med mindre end fem mønter fra Danmark, inklusiv Skåneland. Det viser sig – meget overraskende – at der i dette materiale er stort set lige så mange 700/800-tals mønter som 900-tals mønter. Det vil sige, at Kaupang og de andre større handelspladser ikke skulle være undtagelser, men faktisk i overensstemmelse med normalbilledet. Enkeltfund er som tilfældige tab et bedre materiale til at bedømme den kronologiske udvikling i møntmængden end skattefundene, hvis nedlæggelse kan påvirkes af mange faktorer, såsom uro-perioder og mode-fænomener. Det indebærer,

at den i omløb værende møntmængde i »Sydskandinavien« faktisk var lige så stor i sidste halvdel af 800-tallet som i første halvdel af 900-tallet – i sandhed en ny tolkning sammenlignet med den etablerede mening om sagerne!

Den største svaghed ved Blackburns analyse er, som han selv nævner, kvaliteten af datagrundlaget. Som sagsbehandler for Danefæ på Den kongelige Mønt- og Medaillesamling har jeg forståelse for problemerne. Eksplosionen i antallet af fund efter indførelsen af metaldetektoren (uden tilsvarende stigning i personaleresourcerne) har gjort det svært at følge med til at få alle mønter finbestemt. En korrekt bestemmelse af de islamiske mønter kræver ydermere ekspertviden, som vi for tiden ikke besidder på Nationalmuseet. Hele velbevarede mønter er naturligvis ikke det store problem – kalif, emir, møntsted og årstal står i teksten – men langt de fleste mønter er fragmenterede helt ned til 1/40 af den oprindelige mønt. Hertil kommer, at der findes efterligninger fra volgabulgarerne og khazarerne i det nuværende Rusland, hvoraf mange kun kan identificeres ved kendskab til stil. Gert Rispling i Stockholm har været en stor hjælp for Nationalmuseet i arbejdet med at bestemme disse mønter, men da han er den eneste ekspert på området i Skandinavien, har det ikke været muligt at få alle nye fund bestemt så hurtigt som ønskeligt. Det vil sige, at Blackburns analyse hviler på en lille delmængde af det potentielt brugbare materiale. Ved seminaret »Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia, 800-1100« på Aarhus Universitet i december 2008 kunne Blackburn fremlægge en ny statistik baseret på oplysninger om yderligere nogle fund, der i mellemtiden var bestemt af Gert Rispling, og disse nye oplysninger bekræftede det billede, Blackburn var kommet frem til i Means of Exchange.

Ved seminaret i Århus udfordrede Kenneth Jonsson i diskussionen Blackburns

tolkning ved at fremhæve, at dirhemmer i 800-tallet skulle være mere fragmenterede end i 900-tallet. Det er velkendt, at mindre enheder (som man taber lettere, og som er sværere at genfinde) oftest er overrepræsenterede blandt enkeltfund. Dette forhold skulle så kunne forklare, hvorfor 800-tallet er så stærkt repræsenteret, hvorved argumentet om en stor møntmængde før år 900 falder til jorden. Før jeg accepterer denne indvending, vil jeg dog gerne se den underbygget med konkrete tal for udviklingen i fragmenteringsgraden. Mit eget umiddelbare indtryk – der imidlertid ganske uvidenskabeligt bygger på få spredte iagttagelser – peger ikke i retning af, at fragmenteringen skulle aftage med tiden, tværtimod.

Et større problem udgøres dog af usikkerhed om fundoplysningerne. En meget stor del af fundene stammer fra Bornholm. Erfaringen viser, at et par mønter fra en pløjemark, der i første omgang tolkes som enkeltfund, ved fund af flere mønter på samme mark på et senere tidspunkt hurtigt kan vise sig at afspejle et skattefund. Og en dirhem fra 700-tallet kan faktisk godt først være kommet i jorden i tidligt 900-tal. Øens amatørarkæologer har samvittighedsfuldt år efter år foretaget præcise indmålinger af fundstedet for hver enkelt mønt. Der udestår stadig et kæmpearbejde med at finanalysere disse data. Først når dette arbejde er fuldført, kan vi med nogenlunde sikkerhed udskille mønter fra skattefund fra enkeltfundne mønter. Opsummerende må jeg sige, at jeg tror, at Blackburn har fat i noget væsentligt, men det ville være ønskeligt at underbygge det med et forbedret data-grundlag.

Christoph Kilger fremlægger i to store kapitler synteser for importen af islamiske mønter til Øst- og Nordeuropa (s. 199-252) og sølvhåndtering i vikingetiden (s. 253-325). Han går ud fra idéen om, at udviklingen ikke foregår samtidigt rumsligt, tidsligt og socialt. Et fænomen kan godt opstå isoleret et sted og i en social sam-

menhæng på et tidspunkt, før det måske, måske ikke, breder sig til resten af samfundet. Således kommer Kilger frem til, at Kaupang var et eksperimentarium for nye måder at se på sølv på. Specielt fremhæver han, at brugen af brudsølv og møntfragmenter efter vægt er noget helt specielt for Kaupang i 800-tallet. Herved er han uenig med Blackburn, hvis hele analyse implicit bygger på idéen om en homogent sammensat masse af mønter og betalingsølv i et større område. Kilger går videre og ser generaliseringen i brug af brudsølv til resten af det omliggende samfund som en vigtig medvirkende faktor til, at Kaupang mistede sin position i 900-tallet (s. 319-321).

Jeg vil her koncentrere mig om Kilgers kapitel »Wholeness and Holiness« (s. 253-325), der giver en velovervejet gennemgang af måder at håndtere sølv på i jernalder og vikingetid – fra brugen af hele smykker med reguleret vægt over brugen af ituklippet sølv til egentlig møntøkonomi, hvor mønter bruges efter antal. Han gennemgår detaljeret de involverede vægtsystemer (s. 264-267, 279-291, 298-318). Han gør meget ud af det revolutionerende i overgangen fra hele genstande til klippede genstande (s. 309-321). De hele genstande havde en symbolsk/overnaturlig betydning og udgjorde en fast og anerkendt værdistandard. Alt dette blev ødelagt ved fragmenteringen. Kilger mener, at det symbolske udtryk for værdi i processen overgik fra den egentlige sølvgenstand til vægtloddet. Billedet er dog ikke helt entydigt, da man også i de foregående århundreder havde benyttet fragmenterede genstande (s. 345, 348-49).

Disse overvejelser er meget inspirerende, men der er detalje-punkter, som jeg har svært ved at følge. For eksempel mener Kilger, at merovingiske trienter fra 600-tallet og islamiske dirhemer fra perioden før, de lidt inde i 800-tallet fik svingende vægt, skulle have været brugt til vægtkalibrering af lodder langt senere (s. 280-291). For eksempel skulle det helt enestående fund i Kaupang af en triens fra Dorestad

fra ca. 650 (s. 76, nr. 5) have været brugt på denne måde – Kilger mener sågar, at den måske først er kommet til Kaupang i vikingetiden (s. 278). Det har jeg svært ved at forestille mig, da trienter ikke findes tilgængelige i Frankerriget efter ca. 675, hvor produktionen ophører. Fund af disse mønter er uhyre sjældne i Skandinavien, hvilket ikke stemmer overens med en eventuel rolle som et udbredt kalibreringsredskab. Desuden er deres vægt ikke helt ens. Kilger advarer dog imod, at vi tror, at vikingerne søgte den helt præcise vægt – han mener, at det er en moderne måde at tænke på (s. 305 og note 48). Men den hyppige forekomst af brudsølv og dirhemer, der er fragmenterede helt ned til en vægt af 1/20 g, tyder nu på, at vikingerne søgte en temmelig stor præcision.

Derimod forsøger Kilger at minimere betydningen af overgangen til egentlig møntøkonomi (brug af mønter efter antal og ikke efter vægt). Han fremhæver, at både brugen af hele, vægtregulerede sølvsmykker og af brudsølv vejet med vægtlodder foregik efter fastsatte standarder, der kan sammenlignes med mønternes pålydende værdi. Han forestiller sig en social konvention af næsten overnaturlig karakter, der regulerede og garanterede værdistandarden i jernalder og vikingetid. Desuden gør han opmærksom på, at indførelsen af møntøkonomi ikke (altid) medførte, at man ophørte med at veje mønter. For eksempel vejede man mønter i de islamiske riger efter opgivelsen af den faste vægt på sølvdirhemen i 800-tallet (Kilger mener i øvrigt, at idéen til brugen af brudsølv i Skandinavien kunne komme herfra, s. 303, jfr. dog s. 349), og senere i middelalderen kendes der eksempler på betalinger af større summer efter vægt.

Jeg mener dog stadig, at indførelsen af egentlig møntøkonomi er en banebrydende nyskabelse. Der er stor forskel på, om standarderne er garanterede af en fælles konvention af religiøs/symbolsk karakter (skønt Skre også ser vægtøkonomien som

kongeligt reguleret, s. 350-351) eller, som ved indførelsen af egentlig møntøkonomi, af en meget konkret og håndfast kongemagt, der udsteder påbud om brug af lokal mønt og tvungen omveksling af gamle og udenlandske mønter – mod vekselgebyr, forstås. Vejning af mønter i de islamiske riger er en undtagelsessituation, der skyldes en vanskeligt forklarlig mangel på standardiseret vægt på mønterne. Vejning af mønter til store betalinger er en praktisk foranstaltning og rokker ikke grundlæggende ved idéen om brugen af mønter efter antal. Andre eksempler på vejning af mønter – man havde lov at afvise undervægtige mønter, ligesom vekslerer, trods forbud, ofte udvejede overvægtige eksemplarer – er netop indirekte beviser på, at mønter brugtes efter antal, samtidigt med at den møntudstedende magt garanterede for og kontrollerede møntens vægt og lødighed. Kilgers omtale af klipning af mønter i Vesteuropa i slutningen af 900-tallet (s. 310-312) som inspireret af skandinavisk brud-sølvstradition er misvisende, da man klippede mønterne i regelmæssige halve og kvarte, der netop kunne bruges efter antal.

I to korte afsluttende kapitler opsummerer Skre udviklingen i handelsmønsteret fra germansk jernalderen op til starten af middelalderen (s. 327-355). Han starter med sæsonmarkederne på centralpladserne, der suppleres af mere lokale markeder og specialiserede, men ikke permanente fjernhandelspladser. Sidst i rækken kommer de egentlige (permanent beboede) byer, hvortil Kaupang hører. Skre understreger, at kongemagten ikke havde kontrol over hele økonomien, men at der også var spillerum for andre aktører. Byernes opståen udvidede dette spillerum betydeligt. Skre forestiller sig kongemagten som hovedaktør ved indførelsen både af udmøntning i Hedeby og Ribe og af vægtstandarder for sølvhåndtering i Kaupang omkring 825 (s. 350-351), og han beskriver Nordsøhandelens nedgang og Østersøhandelens fremgang i midten af 800-tallet (s. 351).

Skres sammenfatning er nyttig, men nogle gange kunne man godt have tænkt sig, at den var lidt længere, således at argumenterne kunne have været fuldt udfoldede. For eksempel undrer det mig, at Skre tager for givet, at mønter i vikingetidens og middelalderens Norge blev brugt som abstrakt værdimåler, men ikke i særlig stor udstrækning som konkret betalingsmiddel (s. 344, 352), selvom han dog indrømmer, at det forekom i byerne. Nyere forskning, især af Svein Gullbekk og også af Jon Anders Risvaag, tyder tværtimod på, at mønter blev brugt meget mere, end vi hidtil har troet. For mig at se tyder de mange fund i Kaupang og ikke mindst deres fragmenteringsgrad da også på intens møntbrug. Skre mener, ligesom Kilger, heller ikke, at indførelsen af egentlig møntøkonomi betød den store forskel for den enkelte møntbruger (s. 332). Det tror jeg, som antydnet ovenfor, bestemt det gjorde. I Danmark er enkeltfund af mønter fra slutningen af 1000-tallet og 1100-tallet mærkeligt sjældne. Kunne det måske skyldes, at folk efter kongens indførelse af egentlig møntøkonomi i tredje fjerdedel af 1000-tallet med påbud om eksklusiv brug af kongens egen mønt, faktisk bojkottede møntbrug, nu da det blev så besværligt og dyrt at skaffe sig nogle hos kongens vekselrerer? Hvis det er korrekt, tyder det da på, at det gjorde en forskel!

Dette værk står i alt fald ikke i fare for at blive glemmt i fremtidens bibliometriske målinger!

Jens Christian Moesgaard
Nationalmuseet

David M. Wilson: *The Vikings in the Isle of Man*. Århus 2008. 156 sider. ISBN 978-87-7934-370-2. Pris: DKK 198.

Med sin tvetydige geografiske og politiske beliggenhed imellem De Britiske Øer og Irland er Isle of Man blevet viklet ind i de

omkringliggende landes arkæologi og historieskrivning. Ingen steder er det tydeligere end i studier af vikingetiden, hvor steder som Ballateare, Balladoole og Braaid er blevet klassiske lokaliteter, som optræder i meta-fortællinger om vikingernes bosættelse i Storbritannien og Irland. Opmærksomheden om disse pladser har ikke resulteret i en tilsvarende interesse for Man's øvrige arkæologiske materiale. Mens det ikke skorter på forskningsmæssig virksomhed, så ligger resultatet af denne aktivitet i mange tilfælde overset hen i upublicerede afhandlinger eller som en undervurderet viden hos lokale kyndige. I denne situation kommer David Wilsons »The Vikings in the Isle of Man« som en kærkommen tilføjelse og bringer en hårdt tiltrængt gennemgang af materialet, der bekræfter det regionale særpræg og giver en syntese af en dårligt forstået periode af Man's historie. Forfatteren har udbygget et studie, der oprindeligt var skrevet som bidrag til en meget rost, men stærkt forsinket »New History of the Isle of Man«, og udgivet det som et selvstændigt værk. Udgivelsen er blevet støttet af en lokal kulturorganisation, »The Manx Heritage Foundation«; trods det har forfatteren modstået fristelsen til at udgive bogen lokalt; valget af et førende dansk forlag understreger hans ønske om at bringe studiet, samt materialet fra Man, til et bredere videnskabeligt publikums kendskab.

Bogen er skrevet i en klar og knap form, som kan appellere bredt til såvel etablerede forskere som alment interesserede. Illustrationerne er velvalgte. Tegningerne er af højeste kvalitet, farvebillederne ligeledes glimrende og vil uden tvivl anspore læserne til at besøge de viste steder. Hvad teksten angår, er bogen delt i seks kapitler. Det første, »The background«, beskæftiger sig, som så mange andre fremstillinger af denne art, med en beskrivelse af de fysiske rammer. Her glider beskrivelsen til stadighed ind i en traditionel form, som fremstiller landskabet og omgivelserne som en

biting. Hvor det bliver taget nærmere i betragtning, sker det næsten i desperation. Et sted, hvor han kæmper med at forklare den skandinaviske periodes sene begyndelse, skriver forfatteren at »difficulties with tides and currents... probably protected Man« (s. 24, se også s. 53) – et udsagn som strider imod andet arkæologisk materiale. Kapitlet fortsætter med en beskrivelse af den historiske situation forud for vikingernes bosættelse, men diskussionen forekommer ikke helt fyldestgørende for et værk af denne art. Der er ingen behandling af bebyggelsen og kun en kursorisk gennemgang af de religiøse vidnesbyrd og genstandsfundene, mens beskrivelsen af de historiske forhold kunne være udbygget meget.

Kapitel 2, »The earliest Vikings in Man«, bringer en omfattende diskussion af gravmaterialet med hovedvægt på »højbegravelserne«. I dette afsnit synes forfatteren at føle sig særligt veltilpas, i en beskrivelse som flyder frit, om end sine steder temmelig ordrigt, og som understreger hans store kendskab til emnet. I mange henseender gentager og opdaterer dette afsnit forfatterens *magnum opus*. Uheldigvis slører forenklingen af gravmaterialet, der her fremstilles samlet under betegnelsen »højbegravelser« (*mound burials*), en kompleksitet, der går fra bådgrave (Balladoole, Knock y Dooney) til træbyggede kammergrave (Ballateare, Cronk Mooar) og stenkister med gravgaver (Ballachrink). Læseren ledes herved til at konkludere, at vikingernes etniske identitet var klar og fast, mens variationer i gravmaterialet snarere viser, at de blev brugt til at udtrykke personlige og slægtsmæssige identiteter. Der lægges særlig vægt på fund, der er fremkommet med moderne udgravningsmetoder, men herved tilsidesættes den betydelige del af kildematerialet, der stammer fra antikvariske optegnelser. Der gives ingen forklaring på, hvorfor dette materiale tilsidesættes – ejendommeligt især fordi en tidligere version af det samme arbejde har medtaget

det, og man må antage, at tvivl om dets pålidelighed har gjort udslaget. Ved at fravælge dette materiale, frem for at arbejde med det, påvirkes forfatterens overordnede konklusioner imidlertid. For eksempel kunne afvisningen af at tolke Claghbane, Ramsey som kenotaf (s. 27, 51) måske godtages, havde det ikke været for antikvariske optegnelser om et tilsvarende fund i Glen Rushen.

Det følgende afsnit (kapitel 3) beskæftiger sig med de udhuggede sten Kors. Sammenfatningen af dette materiale er nyttig, selvom den ukorrekte og inkonsistente nummerering af korsene i figurerne er en kende forvirrende (fig. 23, 27), og en ukyndig må kæmpe med at finde øjet, »et af Ringerikestilens diagnostiske kendetegn« (fig. 30), eftersom billedet er uskarpt. Atter er mangelen på baggrundsinformation forvirrende, idet der knapt er nogen diskussion af den forudgående før-vikingetidige monument-tradition og dens relationer til den senere – især i lyset af omdateringen af dele af korpuset til den Skandinaviske periode. Forfatteren behandler heller ikke til fulde konsekvenser af omdateringen af *keicill* (kapel) byggeriet til 10. og 11. århundrede.

Kapitel 4 opsummerer den meget sparsomme bebyggelsesarkæologi. Med afsæt i en diskussion af udvikling og konsekvenser i bebyggelsen i »det første århundrede af skandinavisk tilstedeværelse på øen« (s. 90), bevæger kapitlet sig videre til at behandle det arkæologiske materiale fra fæstninger på pynter og i højlandet. Forfatteren anerkender mangelen på, hvad der kan

betragtes som »typiske« landbebyggelser, og opmærksomheden samles mod den ene – problematiske – plads Braaid. Behandlingen af stednavnematerialet er utilstrækkeligt, men kan vel undskyldes, da dette ikke hører til forfatterens ekspertise.

Kapitel 5 om »Economy, politics and the church« begynder i forlængelse af det forudgående kapitel med en grundlæggende diskussion af subsistensøkonomien, efterfulgt af en kortfattet oversigt over skattefund og mønter, godsbesiddelse, kongemagt, den politiske situation, Tynwald og kirken. Kapitlets spændvidde er stor, og mens oversigten er glimrende, kunne diskussionen have været forbedret, hvis omfanget havde været større. Den samme kritik kan rettes mod det sidste kapitel. Dette afsluttende kapitel, som undersøger »The legacy« efter vikingetiden, fremtræder som lidt af en eftertanke, og kunne have været beriget af en diskussion af vikingernes rolle i moderne historieskrivning og nutidig identitetsdebat – et emne som forfatteren har behandlet i andre sammenhænge.

Alt i alt bringer denne bog en nyttig oversigt over vikingetiden på Isle of Man og vil blive fast inventar på biblioteker og på universitetskurser. Selvom tekstens tilblivelse har ført til en ujævn behandling, så modvejes det af en klart skrevet og jargonfri tilgang. I forordet tilkendegiver forfatteren sit ønske om at »betale min gæld til øen tilbage for at bringe mig ind på mit livs akademiske bane« (s. 7). Enhver skyldighed går dog utvivlsomt til Wilson for hans utrættelige arbejde med at fremme udforskningen af Man.

Ray Moore

The University of York
Oversættelse: Søren Sindbæk